

VIDURAMŽIŲ KAUTYNĖS LIETUVIŠKOSIOS VISUOMENĖS FOKUSE

Aurelijus Gieda

ABSTRACT

The article focuses on a relevant problematic issue: the importance and value of the Middle Ages and their battles for the historical culture and for the consciousness of society of the nationalism era. In order to answer the question – firstly, from the perspective of Lithuanian historiography, historical culture, and the manifestations of the historical memory of the society – we invoke the potential of an interdisciplinary approach (i.e., historiography, literature, and cultural studies). The 19th-20th c. history of the research into and the interpretations of the Lithuanian Medieval battles, including the battle of Durbe, are studied in a wide thematic and problematic context. Taking a historiographical orientation towards the long term (*longue durée*) structural changes, we make a stop at the history and the position of the Medieval battles in the context of national movements. We also pay attention to the transformations of Lithuanian historiography which occur in the interpretations of the battle of Durbe in the Lithuanian historical culture. The hypothesis of the changes of the images, the importance, and the position of the battle of Durbe battle is formulated on the basis of the materials of historiography, literature studies, and cultural history.

KEY WORDS: historiography, Medieval battles, historical culture, Lithuanian society, the battle of Durbe, national history, national identity.

ANOTACIJA

Šio straipsnio išeities taškas yra aktualus probleminis klausimas – kokia viduramžių ir jų kautynių svarba ir vertė nacionalizmo epochos visuomenės sąmonėje ir istorinėje kultūroje? Pasitelkus tarpdisciplininės prieigos (istoriografijos, literatūrologijos, kultūros studijų) teikiamas galimybes, ieškoma atsakymo pirmiausia lietuvių istoriografijos, istorinės kultūros ir visuomenės istorinės atminties manifestacijų tyrimo pagrindu. Viduramžių lietuvių mūšių ir Durbės mūšio tyrinėjimo bei interpretacijos XIX–XX a. istorija nagrinėjama plačiame teminiame ir probleminiame lauke. Istoriofografiškai orientuojantis į ilgosios trukmės (*longue durée*) struktūrinius pokyčius, atskirai sustojama prie istorijos ir viduramžių mūšių vaidmens tautinių judėjimų lauke, lietuvių istoriografijos bendrųjų slinkčių ir transformacijų interpretuojant Durbės mūšį, lietuvių visuomeninės kaitos ir Durbės mūšio vietos lietuvių istorinėje kultūroje. Remiantis istoriografine, literatūrologine, kultūrinės istorijos medžiaga, formuluojama Durbės mūšio vaizdinio kaitos, reikšmės ir vietos lietuvių visuomeninės atminties architektūroje hipotezė.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: istoriografija, viduramžių kautynės, istorinė kultūra, lietuvių visuomenė, Durbės mūšis, tautinė istorija, nacionalinis identitetas.

*Aurelijus Gieda, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros asistentas
Universiteto g. 7, Vilnius
El. paštas: aurelijus.gieda@gmail.com*

*Jau regimai meldžionys guro <...> ir pergalė teko kruviniems Žiamaicziams <...>
Kad taip Žiamaicziai džiaugėsi pergale, Lietuviai taip pat nevėpsojo.*

Simonas Daukantas¹

¹ LIETUVOS ISTORIJA, parašyta 1850 m. Simano Daukanto, buvusiojo Vilniaus universiteto filozofijos magistro. Kn. I: *Nuo seniausiujų laikų iki Gedimino*, Plymouth (Pa.), 1893, p. 344–345. Šį straipsnį kaip pagarbos ženklą norėčiau dedikuoti prof. dr. Romai Bončkutei, 1998–1999 mokslo metais mokiusiai atidžiau pažvelgti į sudėtingus istoriografijos ir literatūros santykius.

Įvadas

2003 m. pradėtas Europos mokslo fondo (*European Science Foundation*) remiamas stambus projektas, skirtas nacionalinėms istorijoms rašyti Europoje (*Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe*), įtraukė į įvairių Europos nacionalinių istoriografijos tradicijų tyrimus daugiau kaip 90 mokslininkų iš kelių dešimčių Europos šalių. Vienu svarbiausių tiriamųjų tikslų buvo įvardytas aktualus ir novatoriškas sumanymas nustatyti ir išanalizuoti santykius tarp nacionalinės istoriografijos, viena vertus, ir tautinės istorinės kultūros, kita vertus². Projekto vykdymo metu buvo iškelta neabejotinai daug svarbių klausimų: kas yra pagrindiniai tautinių istorijų veikėjai, o kas suprantami kaip tautos priešai? Kas sudaro tautą ir kas ją kuria, kas ją mobilizuoja? Kokios tautinės periodizacijos dominavo ir kokios tautos kilmės versijos įvairioms tautoms buvo pasakojamos? Kaip „tamsieji amžiai“ keičiasi su „atsinaujinimo“ ir „atgimimo“ laikotarpiais, kokie keliai veda prie tautos „aukso amžiaus“ ir kas jį simbolizuoja pirmiausia?³

Praėjusiais metais pasirodžiusi knyga⁴, kurioje dėmesys koncentruojamas į penkias tautinės istorijos versijas penkiose Vidurio Rytų Europos kultūrinėse tradicijose (lenkų, lietuvių, čekų, vengrų ir rumunų), gali suteikti impulsų ne tik permąstyti Simono Daukanto (kurio veikla ir raštai čia pasirodo tam tikru požiūriu stulbinančiai panašūs į gretimų tradicijų autorių darbus) fenomeną, bet galbūt atvers vieną antrą naują klausimą, žvelgiant į lietuvių istoriografijos tradiciją. Minimos knygos recenzijoje pažymėta, kad didžiąją XIX ir XX a. dalį istorikai buvo *patys geriausi tautų kūrėjai*: „Jų tautinės istorijos kartais būdavo pamatiniai tekstai nacionaliniams profesionaliems naratyvams tautinėse valstybėse. Kurį laiką istoriografijos istorikai tyrė santykį tarp nacionalizmo ir istorijos rašymo. Tačiau jie tai darė savų valstybių ribose, t. y. tautiniai istorikai nagrinėjo tautinės istoriografijos tradicijas. Posūkis į komparatyvistiką istoriografijoje įvyko XX a. 10-ajame dešimtmetyje. Iki šiol buvo daug lyginamųjų istoriografijos istorijos studijų, kurios taip pat nagrinėjo nacionalizmo ir istorijos rašymo temą. Dabartinė Monikos Baár knyga sutelkia tai, kas yra geriausia iš tų lyginamųjų studijų, ir jai lemia tapti klasikine istoriografijos istorijos studija“⁵. Vis dėlto Monikos Baár knygos pagrindinis tikslas buvo įvairiais rakursais pristatyti, gretinti ir ieškoti specifikos penkių nacionalinių istoriografijų pagrindėjų darbuose ir veiklose, o ne bandyti pamatuoti tautinės istoriografijos kūrėjų vaidmenį įvairių nacionalinių tradicijų ir visuomenių istorinės kultūros gimimo, sklaidos ir pasekmių, pavyzdžiui, XX a. istorinei kultūrai, procesus. Ir tai suprantama, nes temų ir problemų gausa, aprėpiama knygoje, ir neakcentuojant istorinės kultūros dėmens, yra didelė ir intriguojanti.

Atkreiptas dėmesys ne tik į biografines, intelektualines, istoriografines Joachimo Lelewelio (Joachim Lelewel, Lenkija), Františeko Palacky'o (František Palacky, Čekija), Mihaly'o Horvatho (Mihaly Horvath, Vengrija), Mihailo Kogalniceanu'o (Mihail Kogalniceanu, Rumunija) ir Simono

² Projekto vadovas prof. Stefan Berger (Mančesterio universitetas). Plačiau apie projektą žr. *Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe* [interaktyvus] [žiūrėta 2009 06 18]. Prieitis per internetą: < <http://www.uni-leipzig.de/zhsesf/> >.

³ BERGER, S. National Historiographies in Transnational Perspective: Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries [interaktyvus]. *Storia della Storiografia*, 50 (2006), p. 3–26 [žiūrėta 2009 06 18]. Prieitis per internetą: < http://www.culturahistorica.es/berger/national_historiographies.pdf >. Šiame tekste pristatomi projekto metodologiniai pagrindai, orientuoti į lyginamuosius istoriografijos tyrimus, ir apžvelgiami kai kurie atlikti darbai.

⁴ BAÁR, M. *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*. New York: Oxford University Press, 2010. 340 S.

⁵ Žr. Stefano Bergerio recenziją M. Baár knygai *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*. H-Soz-u-Kult, H-Net Reviews (December, 2010) [interaktyvus] [žiūrėta 2011 02 11]. Prieitis per internetą: <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=32011>.

Daukanto kūrybos ir veiklų paraleles. Žvelgiama ir į šių istorikų vaidmenį tautiniuose judėjimuose, taip pat be reikiamo dėmesio nelieka platesnė romantinės istoriografijos demokratizacijos tendencija, penkių nacionalinių istoriografijų institucionalizacijos ir profesionalizacijos klausimai (Lietuvos atveju pastarieji procesai traktuojami kaip išimtis, nes su Simonu Daukantu lietuvių istoriografijos tradicija nebuvo nei institucionalizuota, nei profesionalizuota, dar daugiau, 1845 m., prieš pasirodydamas, Daukanto „Būdas“ turėjo įveikti carinės imperijos cenzūrą)⁶. Apšvietos epochos ir romantizmo intelektualinė įtaka tautiniams istorikams, nacionalinių kalbų svarbos ir vertimų veiksnys, tautos kilmės ir jos garbingos, idealizuotos praeities, tokios, kuri sugebėtų tautinių istorijų skaitytojams suteikti pasitikėjimo ir išdidumo, akcentavimas yra minimos knygos dėmesio centre. Pagaliau, išryškinant tai, kad tautinių istorijų kūrimo procese ne paskutinę vietą vaidino Tacito istoriosofinis / istoriografinis modelis (pagal kurį ankstyvosioms visuomenėms būdinga lygybė, kolektyvinė žemės nuosavybė, socialinis teisingumas ir t. t.⁷), nutiesiamas kelias į feodalizmo, kaip ypatingos svarbos laikotarpio, refleksijas ir vertinimus tautinėse istorijose, parodomi savojo *aukso amžiaus* paieškų atvejai penkiose nacionalinės istoriografijos užuomazgose. Aišku, kad *aukso amžius* įvairiose tautinėse tradicijose stipriai skiriasi turiniu, chronologija ir akcentuojamomis vertybėmis (šia prasme Daukanto nutapyti miškingos pagoniškosios Lietuvos laikai yra ne tik seniausiai iš visų penkių tautinių istorikų surandamo *aukso amžiaus* atvejis, bet ir prasčiausiai istoriškai dokumentuoti, todėl, natūralu, stipriai suliteratūrinti⁸), tačiau autorė gana aiškiai parodo, kad formos požūriui svarbiausi elementai (su kautynėmis, nepriklausomybės karais, revoliucijomis, vidinių ir išorinių priešų akcentavimu, tautinio unikalumo paieška) ir paskirtis (patriotiškai orientuotos visuomenės kūrimas), kurią Vidurio Rytų Europos (ir ne tik šio regiono) istoriografijų pradininkai teikė savo tautų *aukso amžiui*, buvo stebėtinai panašūs. Vidurio Rytų Europos istorijos buvo ženkliai susipynusios tarpusavyje (pvz., tarp lenkų ir lietuvių, vokiečių ir čekų, vengrų ir rumunų), todėl nacionalizmo amžiuje, ieškant neabejotino savitumo ir unikalumo, kai kurie konfliktai ir ginčai buvo tiesiog *užprogramuoti*. Tautinėms istorijoms reikėjo rasti atramas tautoms praeityje, o dabarties įtampos ir praeities konfliktai buvo tam sėkmingai panaudojami. Galima manyti, kad pats vertingiausias Monikos Baár studijos bruožas yra tai, kad joje Vidurio Rytų Europos nacionalinių istoriografijos tradicijų ir jų pradininkų raštų pavyzdžiu sukurtas tam tikras *idealus tipas* elementų ir atributų, kurie yra būdingi, veiklūs ir reikalingi *gerai tautinės istorijos interpretacijai*. Taigi nacionalizmo amžiaus tautinės istorijos turi savo topiką (kaip antikos laikų retorinė istoriografija, žinoma, su reikšmingomis XIX a. inovacijomis) ir atlikimo technikas. Vienas iš tokių būdingų tautinių istorijų atributų, kaip minėta, yra karai, kautynės, mūšiai, konfliktai. Kadangi tautinės istorijos sudaro tarpusavyje susietų, sunkiai išskaidomų elementų darnią visumą (kautynės, karo ir valstybių vadai, išskirtinės reikšmės asmenybės, karo genijai ir herojai, diplomatai, priešai, aukso amžiai ir t. t.), tai kautynės, žinoma, yra tik vienas iš taškų, nuo kurio galima atsispirti, kalbant apie tautines istoriografijos ir istorinės kultūros tradicijas. Tačiau būtent dėl tų neabejotinai glaudžių sąryšių sunku būtų neperžengti vien tik kautynių atspindžių visuomenėje problematikos. Jeigu pripažinsime, kad kovos motyvas yra vienas svarbiausių tautinėje istorijoje ir todėl, kad dramatinė kovų, karų ir kautynių prigimtis yra paranki, imli stublinantiems ir įtraukiantiems pasakojimams kurti (tai viena

⁶ BAÁR, M. Op. cit., p. 96–102.

⁷ Ibid., p. 172–174.

⁸ Nenuostabu ir kartu iliustratyvu, kad Daukantas, kuris pirmąsias savo istorijos pamokas gavo iš Vilniaus universiteto profesorių, tarp jų ir iš Joachimo Lelevelio („kuriis, norėdamas pačiu istorijos pavadinimu išreikšti kritinės istoriografijos koncepciją, vietoje *ars historica* savo metodologinius darbus vadino *historikomis*, kadangi griežtai skyrė meno ir istorinės tiesos atkūrimo metodikos vaidmenį istoriniame darbe“), savo darbų pavadinimuose žodžio *istorija* visai nevertėjo. Plačiau žr.: BONČKUTĖ, R. S. Daukanto istoriografijų moksliskumas. *Tiltai*, 1998, Nr. 1, p. 9–14.

iš *didžiojo tautinio naratyvo* pagrindinių temų⁹), tai galbūt bent iš dalies paaiškins didelį tyrėjų dėmesį *mūšiams, mūšeliams ir mūštelytėms*¹⁰, ypač visuomeninių pertvarkų ir judėjimų laikais.

Taigi ką reiškia tos mūsų linksniuojamos viduramžių kautynės ir kokios jų prasmės nacionalizmo amžiuje, moderniaisiais laikais, kokia jų vieta lietuvių istoriografijoje, istorinėje ar atminties kultūroje? Šio straipsnio tikslas ir yra parodyti, kaip (o nuo to sunkiai atskiriamas ir klausimas – kodėl?) viduramžiai ir jų kautynės tapo ypatingos svarbos *lietuviškosios visuomenės*¹¹ tautinės istorijos ir istorinės kultūros *atminties* vieta¹². Tačiau netgi daugiau ar mažiau tai išnagrinėjus, vis dėlto svarbia minėto tikslo sudedamąja dalimi išliks klausimas, kurį metaforiškai galima suformuluoti taip: kodėl lietuvių istorinėje kultūroje (o tam tikra prasme ir istoriografijoje) Durbės mūšis kartais pasirodo panašus į *trečią brolių* šalia Saulės ir Žalgirio? Kodėl vienos kautynės sulaukė gerokai daugiau istorinės kultūros *dėmesio*, viešų kalbų, įpaminklinimo akcijų, o kitų karjera visuomenės sąmonėje ir atminties politikoje nebuvo tokia sėkminga? Pagaliau kas nulemia, kad vienos kautynės ir joms vadovavusios asmenybės sulaukia kur kas daugiau dėmesio nei kitos kovos ir jų vadai? Kas, žvelgiant į istoriografiją ir istorinę kultūrą kaip į socialinius reiškinius, nulemia vienokį ar kitokį dėmesio pasiskirstymą? Tai pagrindinis probleminis minties vektorius šiame straipsnyje. Į visuomeninius procesus ir tekstus žvelgiama kaip į vienokios ar kitokios socialinės analizės reikalaujantį tyrimų objektą, atsiribojant nuo filosofinio ir istoriosofinio, taip pat nuo grynojo istorijos mokslo (kiek jis įmanomas) specialaus klausimo: kuris iš viduramžių mūšių, kuriuose kovėsi Lietuva (Lietuvos Karalystė ar / ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštija) yra pats svarbiausias, reikšmingiausias ir kuris iš jų yra labiausiai vertas mūsų istorinės kultūros tradicijos bei visuomenės atminties.

Istorijos jėga tautinių judėjimų kontekste: tarp ideologijos, meno ir mokslo

Lietuvos istorijos mokslo, kuriame XX a. Lietuvoje, pradžia buvo sunki. Pirmiausia todėl, kad čia nebeužteko, apsiginklavus romantiško susižavėjimo nuostatomis (kas ypač dažnai akcentuota amžininkų tekstuose), elgtis panašiai kaip pirmieji istorinių raštų rašytojai: pirmoji iš kaimo kilusių inteligentų karta buvo savotiškai *istorijos paviliota*, savo darbų kelrodžiu matydama, pvz., Algirdo daužymą kalaviju į Maskvos vartus. Tačiau tokia nuostata, buvusi naudinga tautinės savimonės kristalizacijos, augimo ir tapatybės konstravimo procesuose, netruko tapti žalinga, į ką yra atkreipęs dėmesį Algirdas Julius Greimas, su tokia nuostata bandant įsigyventi realybėje ir kurti istoriją¹³. Žvelgiant sociokultūriniu požiūriu, nieko stebėtino ir tai, kad tautinių valstybių kūrimo laikotarpiu, kuris Lietuvoje tiesiogiai prasidėjo tik po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvos istorikai *visa galva* pasinėrė į Lietuvos ir lietuviybės paieškas istorijoje, vargu ar galėjo būti kitaip¹⁴. Tačiau

⁹ Plačiau apie *didžiojo tautinio naratyvo* raišką Lietuvoje žr.: BUMBLAUSKAS, A. Lietuvos didieji pasakojimai ir Vilniaus paveldas. In *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Str. rinktinė. Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2009, p. 17–30.

¹⁰ Tokios sąvokos vartojamos svarstant lietuvių istoriografijos pažintinių interesų kaitą dabartyje. Šie žodžiai ir juos lydintys kai kurie tyrimai priešunami nepakankamam dėmesiui lemtingiems Lietuvos istorijos įvykiams ir procesams. Plačiau žr.: BUMBLAUSKAS, A. Akademinės istorijos ir istorijos didaktikos sankirta. In *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika* (Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2). Sud. A. Poviliūnas. Vilnius, 1997, p. 56–65.

¹¹ Ši sąvoka čia vartojama ne teoriškai, o kasdienio vartojimo prasme, t. y. orientuojantis į tą *lietuviškosios visuomenės* prasmų lauką, kurį šiai sąvokai teikė XIX a. pabaigos – XX a. pirmųjų dešimtmečių lietuvių kalba leidžiama periodinė (dienraščiai ir kultūriniai žurnalai) spauda.

¹² Šios sąvokos vartojimo platų kontekstą žr.: NORA, P. Pasaulinė atminties viešpatija. In *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*. Sud. A. Samalavičius. Vilnius, 2007, p. 9–23.

¹³ GREIMAS, A. J. *Iš arti ir iš toli*. Vilnius, 1991, p. 147.

¹⁴ Didelis ir įvairiapusis dėmesys rodomas istoriko Adolfo Šapokos straipsniui „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, paskelbtam 1932 m. žurnale „Naujoji Romuva“ (Nr. 21, p. 481–482), mano manymu, ne visai pamatuotai netiesiogiai

tai dabar reikėjo atlikti ne šūksniais ir susižavėjimais, bet su deramu kritiškumu, *emociniu šaltumu*, su nuorodomis į pirminius šaltinius, savo pozicijos argumentavimu ir pan. Kartu susiduriant su iš tautinio sąjūdžio laikotarpio suformuotais istoriniais vaizdiniais. Tai negalėjo nedaryti įtakos ir pačios istoriografijos besiformuojantiems pažintiniams interesams.

Istoriografijos raidos tyrimas tautinių judėjimų ir tautinių valstybių kūrimo laikotarpiu nebeįmanomas nekreipiant dėmesio į nacionalizmo teorijas. Vieną tokių teorijų plėtojantis gerai žinomas autorius istorijos vaidmenį nacionalizmo sąjūdžiuose nusako taip:

„<...> *Istorija ir etninė tradicija vaidina svarbiausią vaidmenį nacionalistiniame mąstyme, nes tėvynės nepriklausomybės poreikis yra vienas iš pagrindinių nacionalistinio judėjimo reikalavimų. Nuo pat savo pradžios nacionalizmas fetišuoja etninius, tautosakos, gimtosios žemės, kalbos, religijos, papročių ir postuluojamos kilmės ryšius, kad tik būtų patvirtinti ir atgaivinti platesniu teritoriniu mastu tie broliški solidarumo jausmai, kuriuos komunikacijų stoka, lokališkumas ir grupiškumas išardė ir suskaidė <...>. Iš tiesų, poreikis sukurti istorines šaknis ir suformuoti tėvynės jausmą yra toks svarbus, kad nacionalistai privers mokslą išrasti etniškumą ir politinę istoriją, kurių buvo likę tik migloti atsiminimai <...>. Kitaip sakant, nacionalizmas mėgina pateikti visuminį bendruomenės raidos vaizdą ir susieti bendruomenės praeitį, dabartį ir ateitį.*“¹⁵

Daugelį šių uždavinių realizuoti savo raštuose ėmėsi XIX a. antrosios pusės lietuvių išsivadavimo kultūros veikėjai. Susieti ateitį, dabartį ir praeitį kartu reiškia kurti ateities strategiją. Šia prasme, pavyzdžiui, į „priešaušrio“ lietuvių literatūrą charakteringai buvo pažvelgęs jau V. Mykolaitis, sakydamas, kad „*ne kūrybinio entuziazmo, ne lakios vaizduotės, ne pranašiškos intuicijos stumiami gamina to laikotarpio rašytojai negausius savo raštus (išskyrus vienintelį Simoną Daukantą, mokslininką istorininką), bet vieni tokiu būdu žaismingai leidžia atliekamą laiką, antri dirba pareiginį darbą, dažnai nė nesusimanydami, kad tai yra t a u t i n i s (išsk. – V. M.) darbas*“¹⁶. Vienaip ar kitaip, galima atkreipti dėmesį ir į tokią aplinkybę, kad tik tais pačiais metais, kai V. Mykolaitis rašė šiuos žodžius apie Daukantą, daugiau kaip šimtą metų pragulėjęs rankraštyje nespausdintas, buvo išleistas pirmasis lietuviškas pasakojimas apie praeitį – *Darbai senųjų lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*¹⁷ (parašytas 1822 m., o išleistas tik 1929 m.). Šis pertrūkis nemažai pasako apie lietuvių visuomenės galimybes XIX a. vystyti savo tautinės istorijos versijas. Šio straipsnio

autorizuoja platų sociokultūrinį vyksmą, *lietuviškojoje visuomenėje* subrendusį populiariuotą orientacijos laike poreikį, neadekvačiai paverčiant, norint to ar nenorint, autorine originalia kūryba tai, kas iš esmės buvo tik tam tikrai epochai būdinga didaktinė tendencija, plg.: SELENIS, V. Adolfas Šapoka ir nepriklausomos Lietuvos istorijos mokslo programa „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“. In *Istorija*, 2008, Nr. 71, p. 13–21; Neatsitiktinai universitetinių istorikų kontekste į Šapokos straipsnį, raginantį *rasti lietuvius Lietuvos istorijoje*, buvo vienu pažiūrėta kaip į *užgavimą jau dabar universitete dirbančių žmonių, nors niekas jame nebuvo išvardytas*, o kitų kaip – į *autoreklamą*. žr.: Ig. Jonyno laiškas A. Šapokai, JONYNAS, Ig. *Istorijos baruose*. Vilnius, 1984, p. 257–259.

¹⁵ SMITH, A. D. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis. Vilnius, 1994, p. 41.

¹⁶ MYKOLAITIS, V. „Priešaušris“ ir „Poaušris“ lietuvių literatūroje. *Židinys*, 1929, Nr. 11, p. 305, 310–311; Pridurtina, kad bandydamas sukurti ar tiesiog nužymėti bendrąją lietuvių kultūros istorijos (pirmiausia – grožinės literatūros) XIX a. slinktį, Mykolaitis-Putinas rėmėsi į Kauną atvykusio dirbti rusų istoriko ir filosofo istoriosofine terminija. XIX a. kultūroje išvystytas *statinės* (pasyvios) ir *dinaminės* (aktyvios) tautinės kultūros susidūrimo metas. „Priešaušrio“ literatūra matoma kaip *ne tiek kūrybinė, kiek darbinė, o ja reiškiamoji tautos sąmonė – ne tiek dinaminė, kiek statinė*. Tuo tarpu aušrininkai matomi kaip *iš pasyvaus apsigynimo statizmo pereinantys į veiklą puolimo dinamizmą*. Platesnį šios sampratos įvertinimą žr.: SUBAČIUS, P. *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius, 1999, p. 186–192.

¹⁷ DAUKANTAS, S. *Darbai senųjų Lituviu yr Žemajėiu, 1822*. Spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai. (Lietuvos universiteto bibliotekos leidinys). Kaunas, 1929, XVI. 213 p. Gyvam esant iš Daukanto istorinių darbų buvo išleistas tik *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* (Petrapilyje, 1845). Beveik po pusės šimtmečio *Būdas...* pradėtas spausdinti dalimis JAV lietuvių laikraštyje „Vienybė lietuvininkų“ (1892–1893), vėliau ten pat pasirodė antrasis, kunigo Aleksandro Burbos parengtas, *Būdo...* leidimas (1893), trečiasis leidimas – Kaune 1935 m. Vėliau buvo dar keletas leidimų.

pradžioje buvo užsiminta apie tyrimų projektą, skirtą tautinių istorijų rašymui Europoje. Viename iš apibendrinamųjų tyrimų buvo suformuota ilgalaikė lietuvių istoriografijos vystymosi schema, kurioje Daukantas bet kuriuo atveju yra atraminis taškas. Anot autorių, ne tik lietuvių tauta, bet ir apskritai Baltijos tautos arba likdavo anapus vyraujančių regione rusų, lenkų ir vokiečių istoriografinių tendencijų pažintinių orientacijų, arba jos tapdavo integralia didesnių tautų naratyvo dalimi¹⁸. Kita vertus, Baltijos kraštų raidos specifika ta, kad Baltijos tautos ilgai neturėjo tų, kurie nuosekliai vystytų tautinės istorijos akademines versijas. Kaip pavyzdys pasitelkiamas tas pats Daukantas, neturėjęs jokių tiesioginių sekėjų. Studijos autorių požiūriu, kadangi laikotarpiu tarp 1832 m., kai carinė administracija uždarė Vilniaus universitetą, ir XX a. pradžios Lietuva neturėjo savo akademinę istorikų (nors tokie žymūs lenkai kaip Lelevelis, kuris dėstytojavo Vilniuje ir rašė apie lietuvių praeitį), taigi tautinės tapatybės jausmo, kuris neegzistavo, kūrimas atiteko ne profesionalams. Ilgus dešimtmečius tautinės istorijos versijas čia puoselėjo saujelė bajorų, poetų ir kalbininkų, kurie labiau domėjosi herojiškos praeities kūrimu nei Vakarų istorijos mokslo ir mokymo kanonų sekimu. Čia pat priduriama, kad jų darbas buvo esminga prielaida 1918 m. kuriant nepriklausomos Lietuvos valstybę¹⁹. Apie poetų, rašytojų, kultūros veikėjų vaidmenį kuriant nacionalinę kultūrą, lietuvišką tapatybę ir projektuojant nacionalinę nepriklausomą valstybę lietuvių kultūros istoriografijoje rasime ne vieną įdomią ir visapusišką analizę²⁰. Iš jų aiškiai ir užaštrintai galima suprasti, kodėl istorinės kultūros tradicijos analizės lyginamasis svoris negali likti išskirtine istoriografijos istorikų prerogatyva bandant rekonstruoti tautinės istorijos vaizdinius ir variantus.

Lietuvoje, teigia P. Subačius, priešingai nei daugeliu kitų panašios nacionalizmo raidos atveju, iki XX a. ribos neiškilo tautinis dailininkas, kompozitorius, architektas, o svarbiausias istoriniais personažais tapo rašytojai. Būtent XIX a. antrojoje pusėje pradėjo klostytis nauja *tautinė hierarchija*, o į istoriją ir praeities *didžiuosius* imta žvelgti nauju, tautiniu būdu²¹. Jonas Basanavičius²², Vin-

¹⁸ Būsimas Lietuvos universiteto profesorius Augustinas Voldemaras 1921 m. recenzijoje Antano Alekno *Lietuvos istorijai* tapimo kitos tautos naratyvo sudedamąja dalimi problemą charakterizavo taip: „<...> mūsų istorija be galo susipynusi su mūsų kaimynų, rusų ir lenkų. Rusai ir lenkai mokslininkai, betyrinėdami savo pačių tautos istoriją, buvo priversti susidurti su Lietuvos istorija. Jie dažniausiai net nepastebėdavo skirtumo tarp savo tautos ir lietuvių tautos istorijos. Rusai mokslininkai net nukalė terminą: lietuvių-rusų valstybė (litovsko-russkoje gosudarstvo). Pati valstybė niekada šiuo vardu nesivadino; ji vadinosi Didžioji Lietuvos Kunigaikštija. Nereikia manyti, kad rusų istorikų pramanytasai vardas išplaukia iš noro surusinti mūsų praeitį. Rusų gaivalas Lietuvos kunigaikštijoj buvo tiek skaitlingas ir valstybės išsiplėtime tiek daug reikšė, kad pavadinimas lietuvių-rusų valstybė neprasižengia su tikrėnybe. Bėda ne tame, kad jie Lietuvos praeitį ištardo rusų gaivalo reikšmę, o tame, kad jie visai nemato tenai lietuvių.“ Žr.: VOLDEMARAS, A. *Raštai. 90 metų sukakčiai paminėti*. Chicago, 1976, p. 38–39. Šioje vietoje reikia pridurti ir tai, kad vienas ryškiausių tų laikų lietuvių-rusų valstybės istorijos tyrinėtojų – ypatingą autoritetą tarp Lietuvos istorikų turėjęs VDU HMF garbės daktaras rusų istorikas Matvejus Liubavskis buvo kviečiamas atvykti dirbti į Lietuvą. Tačiau tiek į kvietimą atvykti dirbti į Lietuvą, tiek į Lietuvos Metrikos perdavimo Lietuvai klausimą Liubavskis atsakė iš esmės neigiamai, žr.: JANULAITIS, A. *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai*. Sud. ir paaiškinimus parašė S. JEGELEVIČIUS. Vilnius, 1989, p. 430 [iš paaiškinimų].

¹⁹ BERGER, S.; LORENZ, CH. *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008; Ši studija man nebuvo prieinama rašant šį straipsnį, todėl čia pasinaudota recenzijomis šiai knygai, žr.: Daniel Woolf recenzija [interaktyvus] [žiūrėta 2010 05 03]. Prieitis per internetą: <<http://geschichte-transnational.clio-online.net/rezensionen/11324.pdf>>; Michael Bentley recenzija [interaktyvus] [žiūrėta 2010 05 03]. Prieitis per internetą: <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2009-2-131.pdf>>.

²⁰ Pvz., [ŠIDLAUSKAS, M.] JONAITIS, M. *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*. Klaipėda, 1994; SUBAČIUS, P. *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius, 1999.

²¹ Plačiau apie tai žr.: SUBAČIUS, P. *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius, 1999, p. 117–129.

²² BASANAČIUS, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1970. 1037 p.

cas Pietaris²³, Jonas Šliūpas²⁴, Vydūnas²⁵ ar Jonas Mačiulis Maironis²⁶ buvo vieni pirmųjų, priklausiusių tai tautinio judėjimo kartai, kuri plačiai plėtojo naująją praeities, dabarties ir ateities sąryšių, suprastų nauju *tautiniu būdu*, programą. Literatūros tyrinėtojų žvilgsniu, jau „Aušra“ sėkmingai įtvirtino Algirdo, Kęstučio, Birutės, Vytauto, Margirio, taip pat krivių krivaičio ir vaidilučių figūras kaip romantinę literatūros topiką, persmelktą idealizuojančio santykio²⁷. Žinoma, kad ši literatūrinė topika neatsirado per naktį. Didele dalimi ji buvo paveldėta, pratęsta, atnaujinta, skolinta, suteikiant naują kvėpavimą iš daug apie Lietuvos praeitį lenkiškai rašiusių romantikų. A. Mickevičiaus, J. Slovackio, J. Kraševskio, V. Sirokomlės ir kitų autorių darbai pamažu tapo neišsemiamu tautinės savigarbos, tapatybės, tautinės istorijos poetizavimo ir apskritai istorinių siužetų literatūroje bei kituose menuose populiarinimo šaltiniu²⁸. Romantikų kūryba lenkų kalba apie senąją Lietuvą tapo ne tik ypatingos svarbos istorinių reminiscencijų ir istorinių įvaizdžių šaltiniu XIX a. antrosios pusės lietuvių tautiniams veikėjams²⁹. Lietuvių kultūros ir jos veikėjų santykis su ta kūryba buvo permainingas, pavyzdžiui, nuo visiško A. Mickevičiaus „nusavinimo“ XIX a. pabaigoje, vadinant jį A. Mickum, iki bandymo jo visiškai atsisakyti, atiduodant jį lenkams XX a. 4-ajame dešimtmetyje³⁰. Vienaip ar kitaip, ilgalaikiškai žvelgiant akivaizdu, kad čia minima kūryba vaidino tam tikrą vaidmenį istorinės sąmonės ir istorinės kultūros pertvarkos procesuose ne tik XIX a. pabaigoje, jos poveikio tam tikrus aidus nesunku atsekti ir XX a. pabaigos Lietuvos atgimimo kontekste³¹. Tai plati atskira tema. Tęsinų ir interpretacijų tema įvairiomis istorinės kultūros formavimo, perdirbimo, sekinių temomis irgi sudaro savitą tyrimų lauką. Žvelgiant ilgalaikiu žvilgsniu į šią temą, gana iliustratyvi ir charakteringa yra, pavyzdžiui, Kraševskio *Kunigo* interpretavimo istorija. Kraševskis

²³ PIETARIS, V. *Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmetyje: istorizska apysaka*. T. 5. Shenandoah, Pa., 1904–1905; Vėliau *Algimantas* pasirodė dar ne kartą: 1921/1922 m., 1931 m. „Ūkininko skaitymų“ serijoje, 1940 m. „Jaunimo bibliotekos“ serijoje, 1948 m., 1978 m., 1989 m., 2005 m. „Mokinio skaitinių“ serijoje. Minėtina šiame lauke ir Pietario *Kova ties Žalgiriais: istorizska drama keturiuose aktuose*, pasirodžiusi JAV 1906 m. Pastarajame kūrinyje polemizuojama su H. Sienkiewicziumi, bandomos atkurti Žalgirio mūšio politinės prielaidos, groteskiškai pajuokiami lenkai ir Jogaila, aukštinamas Vytautas, plg.: *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius, 2001, p. 383–384.

²⁴ ŠLIŪPAS, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1977. 611 p. Šliūpo kompiliacinė *Lietuvos istorija*, susidedanti iš 3 tomų, pavadintų *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien* (I–II tomai) ir *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569–1795)* (III tomas), apima daugiau kaip pusantro tūkstančio puslapių (pasirodė 1904–1909 m. Amerikoje). Šliūpo darbus išsamiau tyrinėjęs Juozas Jakštas teigė, kad Šliūpas, „kalbėdamas ar rašydamas retai kada išsiversdavo nepaminėjęs kokių nors įvykių iš Lietuvos praeities“, žr.: JAKŠTAS, J. *Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla*. Fotografuotinis leidimas. Šiauliai, 1996, p. 181–191, 358–359.

²⁵ „Istorija Vydūnui rūpėjo ne tiek kaip mokslo sritis; jis nesistengė pateikti naujų atradimų. Į istoriją, didžiąja dalimi Lietuvos, rašytojas ir mąstytojas kreipėsi kaip į tautiečių kultūrinės savimonės ugdymo priemonę, taip pat kaip į vieną iš argumentų savo filosofinei koncepcijai pagrįsti“, pgl.: BAGDONAVIČIUS, V. Vydūno istoriosofija ir Žalgirio mūšio vertinimas joje. In *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. I), Klaipėda, 1993, p. 163–168.

²⁶ MAIRONIS. *Raštai*, t. 3, kn. 4. Vilnius, p. 1987–1992; ZABORSKAITĖ, V. *Maironis*. Vilnius, 1987; JAKŠTAS, J. Lietuvos aušrinė istoriografija pagal Maironį ir Pietarį. In *Aidai*, 1971, Nr. 7 (243–256), p. 305–307.

²⁷ KUBILIUS, V. *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*. Vilnius, 1993, p. 63.

²⁸ Gana iliustratyvų, nors ir su tam tikrais savo epochos ideologiniais štampais, Sirokomlės istorinės poemos *Margiris* kelią į lietuvių visuomenės tautinės istorijos įvaidžių panteoną žr.: KABELYTĖ, S. L. Kondratovičiaus istorinė poema *Margiris*. In *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Literatūra*, t. IV, 1962, p. 109–123.

²⁹ Ši tema ne kartą aptarta tyrimuose, pvz., žr.: DAUJOTYTĖ, V. *Tautos žodžio lemtys* (str. Adomas Mickevičius XIX a. lietuvių kultūroje). Vilnius, 1990, p. 60–76; JUČAS, M. Pratarinė. In KRAŠEVSKIS, J. I. *Vytauto Lietuva*. Iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila. Vilnius, 1994, p. 5–12.

³⁰ DAUJOTYTĖ, V. *Tautos žodžio lemtys*. Vilnius, 1990, p. 60–61.

³¹ Pavyzdys gali būti J. I. Kraševskio kūryba, žr.: KRAŠEVSKIS (KRASZEWSKI), J. I. *Kunigas: puikus apraszimas iz padawnyo lietuwniku: del lietuwniku Amerike*. Iš lenkų kalbos vertė Augustinas Zeicas. Plymouth, Pa., 1887; *Kunigas: apysaka iš lietuvių padavimų*. Vertė Adolfas Vėgėlė. Vilnius, 1908; *Kunigas: apysaka iš lietuvių padavimų*. Iš lenkų kalbos vertė J. Kličius. Vilnius, 1994; *Vytauto Lietuva*. Iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila. Vilnius, 1994, p. 5–12.

savo *Kunigą* baigia ironiškais senio Zigfrido žodžiais apie *keptą pagonių mėsą, žadinančią apetitą*, o *Kunigu* stropiai sekusio M. Šikšnio-Šiaulėniškio žinomos lietuviškos dramos *Pilėnų kunigaikštis* pabaigoje Prancūzijos princas Nemuras, regėdamas išsižudžiusius pilėniečius, staiga tampa ištikimu Lietuvos mylėtoju. Toks literatūrinės fikcijos kūrimo pagal savą nacionalizmo epochos keliamą aktualumo principą supratimas – tik vienas iš daugelio pavyzdžių lietuvių ir pasaulinėje literatūroje³². „Skolinimosi“ tematika irgi sudaro atskirą platų galimų tyrimų lauką³³, čia tik stengiasi atkreipti dėmesį, kad istorijos vaidmuo tautinių judėjimų kontekste yra sunkiai įvertinamas, o kartu jis negali likti neįvertintas, nes istorijos įvaizdžiai bei siužetai ir sudaro vieną veikliausių modernųjų laikų nacionalizmo ideologijos, istorinės sąmonės, istorinės kultūros ir tautinės istorijos elementų. Mūšiai, kautynės ir kovos, dar sykį pasikartosime, yra vienas veikliųjų, integralių šių procesų tematinių elementų ir siužetų.

Paskutinis aspektas, kurį čia aptarsime, tai istorijos tapimo mokslu problema, kai į ją žvelgiama platesnėje istorinės kultūros, kaip veiklaus istorinės atminties sando, perspektyvoje. Lietuvai, XIX a. antrojoje pusėje neturint profesionaliosios istoriografijos tradicijos ir jos vystymui skirtų institucijų³⁴, atsirado didelė galimybė ir pagunda (ją ypač stimuliuojo tautinės tapatybės konstravimo poreikiai) savo kultūrinę vaizduotę ilgam įkalinti literatūrinių romantizuotų praeities įvaizdžių lauke (turint galvoje tautinės tapatybės konstravimo imperatyvą, tai buvo tos rūšies pagunda, apie kurią Oskaras Vaildas (Oscar Wilde) sakė: „*Vienintelis būdas atsikratyti pagundos – jai atsiduoti*“). Juo labiau kad pats atsigręžimas į Lietuvos praeitį ir ten iš pažiūros akivaizdžiai fiksuojama *ilgamžė didvyriška kova* už laisvę greitai tapo vienu esmingiausių tautinės istorijos sunkiai kuo nors pamainomu motyvu. Neatsitiktinai atsirandanti profesionalioji lietuvių istoriografija, pasitelkdama kritinę istorijos funkciją, ne kartą stengėsi atsiriboti nuo istorinėje kultūroje įsivyravusio tam tikro vienpusiškumo, vienokios ar kitokios istorinės sąmonės mitologizacijos ir lietuvių kultūros įvairiose apraiškose ypač eskaluojamos *garbingos lietuvių senovės* adoracijos. Viena iš besikuriančios lietuvių profesionaliosios istoriografijos intelektualinių ir kultūrinių *topikų* tapo nuolatinis bandymas pabrėžti buvusių istorinių raštų, istorijos rašytojų ir istorinių interpretacijų nekritišką ir literatūrinį charakterį. „*Istorija be faktų – ne istorija, o istorinė pasaka*“, – sakė ilgametis Lietuvos istorijos katedros vedėjas Ignas Jonynas³⁵. Tačiau užgimstančiai kritinei istoriografijai, savo dėmesį fokusuojančiai į paskiras problemas, paskirus pirminius šaltinius, paskirus istorinius siužetus, iškilo

³² Plačiau žr.: TRINKŪNAITĖ, Š. *Sceninė lietuviškosios istorinės pjesės interpretacija 1904–1940 m.* Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, menotyra, teatrologija (03H). Vilnius, 2007 (Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 132–4285, l. 48).

³³ Šio lauko įdomi detalė galėtų būti M. K. Čiurlionio kritika, nukreipta į miesčioniškų lenkiškų melodijų skolinimąsi ir platinimą, užuot vertinus savašias: „*Čia jis kreipėsi ne tik į visuomenę, kuri nesąmoningai pagauna ir pritaiko svetimos dainos melodiją savajam tekstui. Itin pasipiktinęs jis puolė kompozitorius, kurie Maironio ir kitų žymių lietuvių poetų eilėraščiams skolinasi lenkų saloninių dainų melodijas. Čia jis nurodė dainos „Eina garsas nuo rubežiaus“ panašumą su lenkų „Jeszcze Polska nie zginęla“; „Lietuva, tėvyne mūsų“ su žinoma lenkų religine giesme bei karišku rusų maršu“*, žr.: ČIURLIONYTĖ, J. *Kasdieniai darbai*. Vilnius, 1984, p. 30–46.

³⁴ Istorijos mokslo institucionalizacijos ir profesionalizacijos pirmumas Vakaruose priklauso vokiškųjų universitetų akademinėi tradicijai (didžiąja dalimi tai įvyko XIX a. pirmojoje pusėje). Kitose didžiosiose Vakarų tradicijose (Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, JAV) istorija buvo sumokslinta XIX a. antrojoje pusėje. Lietuvai kaimyninėse tradicijose (carinėje Rusijoje, taip pat jai priklausiusiose Lenkijoje ir Ukrainoje) istorija institucionalizuota ir profesionalizuota taip pat XIX a. antrojoje pusėje, plačiau žr.: NORKUS, Z. *Istorija: istorinis įvadas*. Vilnius, 1996, p. 74–78.

³⁵ MERKYS, V. Istorikas Ignas Jonynas. In JONYNAS, I. *Istorijos baruose*. Sud. V. Merkys. Vilnius, 1984, p. 31; kiti kritiški prieškario lietuvių istorikai, kurių darbai kaip istoriografijos paveldas buvo išleisti jau sovietmečiu, žr.: JABLONSKIS, K. *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*. Sud. Vytautas MERKYS; red. Juozas JURGINIS). Vilnius, 1973; *Istorija ir jos šaltiniai*. Sudarė ir spaudai parengė Vytautas MERKYS). Vilnius, 1979; JANULAITIS, A. Op. cit.

grėsmė susmulkėti ir taip prarasti bendresnę istorijos perspektyvą, kuri tik ir galėjo išvesti istoriją kaip mokslą į kiek platesnio poveikio istorinei kultūrai ir tautinėms istorijos versijoms perspektyvą. Savo pažintines akademines ir visuomenines, ideologines, pasaulėžiūrinės funkcijas suderinti ir sukurti įtakingą tautinės istorijos versiją atsirandančiai lietuvių profesionaliai istoriografijai sekėsi sunkiai. Ji, kaip bet kokia kita naujai atsirandanti akademinė tradicija, pirmiausia tapo vienu iš istorinės kultūros šaltinių (ir, beje, didžia dalimi nebūtinai pačiu įtakingiausiu). Tuo pačiu metu kaip ir istorija, Lietuvoje institucionalizavosi ir rašytojai, lietuvių literatūros ir lietuvių kalbos mokslai, teatras, dailė ir muzika, kitos istorinės vaizduotės puoselėjimui ir istorinės atminties konstravimui neabejingos, o tam tikra prasme ir kur kas paveikesnės, labiau visuomeniškai orientuotos kultūros formos. Charakteringa, kad jaunieji, jau nepriklausomos Lietuvos laikais subrendę istorikai ėmėsi reflektuoti šią istorijos *sumokslinimo* ir galimo *mokslinės istorijos* visuomeninio poveikio dramą: „*Ar ilgai mes lauksime savo tautos istorijos gražaus, pilno, lietuviško vadovėlio, veikalo? (Aleknos, Matulaičio³⁶ – maža! Išpūsta Vytauto galdynė – tik fragmentas mūsų istorijos. Užtenka mums monografizmo; duokit ryškių rembrantiškų sintezių!) Inteligentija laukia gražios, klasiškos, stilingos, gyvos, lietuviškos 2–3 tomų savo tautos istorijos. Ar ilgai? Nežinau, nežinau... Tik žinau, kad snaudžiame, kad žiovaujame istorijos auditorijose, seminaruose, nejudame, kad visa istorija mus jaudina kaip pernykštis sniegas... Tarsi užmigti ruošiamės...*“³⁷

Pastaraisiais dešimtmečiais iš prieškarinio Lietuvos istorikų bene daugiausia rašyta apie Z. Ivinskį³⁸. Dar daugiau, jo kaip istoriko įvertinimas pasidarė disertacinių darbų problemų ir ginčų tema³⁹. Šiame kontekste pasakytina, kad Ivinskiui taip pat itin rūpėjo istorijos mokslo, istorinės kultūros ir visuomenės tarpusavio sąryšių problemos. Istorijos funkcijos visuomenėje, *istorijos mums* (pasaulėžiūros) ir *istorijos savaime* (mokslo) derinimas, *provokuojančios progos* ir temos⁴⁰ neišsprūdo iš Ivinskio dėmesio centro. Su neslepiamu nerimu Ivinskis klausė, ar viską mes, istorikai, padarėme, kad didelė dalis *lietuviškosios visuomenės* tebegyvena su *krivių krivaičių* ir kitų mitologizuotų personažų vaizdiniais, kad tokie istorijos vaizdiniai dar būdingi mokyklai, kariuomenei, visuomenei⁴¹. Čia aptarsime tik vieną tų aktualių klausimų svarbumo Ivinskiui aspektą. Kad čia nusakyti dalykai

³⁶ Turimi galvoje dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą pasirodę A. Aleknos ir S. Matulaičio istorijos vadovėliai. Jie buvo perleisti ir po karo. Ypač gausaus leidimų skaičiaus sulaukė A. Aleknos „Lietuvos istorija“ (ji buvo išleista 1911, 1918, 1919, 1920, 1923, 1925, 1931, 1934, 1949 m.; nuo 1919 m. ji buvo papildyta ir pataisyta). Pradinį šios tautinės istorijos variantą žr.: ALEKNA, A. *Lietuvos istorija*. Kaunas, 1911. 96 p.

³⁷ ŠTUOPIS, P. Mūsų istorija (eskizai). *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 20, p. 470; Tuo metu, kai Povilas Štuopsis rašė šį straipsnį, jis dar buvo Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto studentas istorikas (baigė studijas 1937 m.). 1932 m. vasario 19 d. laiške kitam jaunosios kartos istorikui Adolfui Šapokai, kuris tuo metu buvo išvykęs į Prahą gilinti istorijos studijų, VDU HMF Lietuvos istorijos katedros vedėjas Ignas Jonynas rašė: „<...> Šiais metais vedu seminarą iš XVI šimt. Žemės reformos. Nežinau, kaip pavyks. Geresniais darbininkais yra P. Štuopsis ir Skirmuntas. P. Štuopsis yra gabus, bet savimeilės ir ambicijos pilnas ir per daug aukštai vertina savo sugebėjimus <...>“, In JONYNAS, I. Op. cit., p. 253–254; Iš to, ką savo straipsniuose istorikų bendrijos atžvilgiu sako Štuopsis, ir iš to, kaip tos pastangos yra priimamos, galima susikurti hipotetinį atsakymą į klausimą, kodėl Štuopiui nebeliko kelio į akademinę karjerą.

³⁸ Šių svarstymų tradicijos išeities tašką žr.: BUMBLAUSKAS, A. Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos. In *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. [8–13?].

³⁹ Žr.: LASINSKAS, P. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. Vilnius, 2004, p. 117–137.

⁴⁰ Žr.: TRUMPA, V. Nukentėjo Lietuvos istorijos mokslas [Ivinskiui skirtas nekrologas]. In *Apie žmones ir laiką*. Sud. G. Rudis. Vilnius, 2001, p. 430–434. Kalbėdamas apie Ivinskio provokatyvumą, Trumpa mini pirmiausia Ivinskio bandymus 4-ajame dešimtmetyje reabilituoti Jogailos vaidmenį Lietuvos istorijoje. Čia taip pat pažymima, kad platesnis Ivinskio įsitraukimas į kontroversiškas istorinės kultūros temas „būtų smarkiai padėjęs išsklaidyti miglas, kurias ėmė pūsti visokie tautosakininkai, beletristai ir vadinamieji patriotai“ (p. 433).

⁴¹ IVINSKIS, Z. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar. In *Lietuvių katalikų Mokslo akademijos Suvažiavimo darbai*, 1940, t. 3, p. 335, 337–340.

Ivinskiui buvo aktualūs, rodo ir tai, kad jis po aštuonerių metų savo tekste vėl pakartojo *savimeilės ir ambicijos pilno* jau minėto istoriko Štuopio refleksiją, o kartu, matyt, tam tikra prasme ir savi-refleksinę tiradą, kuri buvo skirta prieškario Lietuvos istorikų, atsidūrusių įtampoje tarp mokslinės istorijos poreikio ir pasaulėžiūrinės istorijos funkcijos, kūrybinėms galioms nusakyti: „*Bėjėgiški, kuklūs, neekspansyvūs, be galios, be kūrybinės drąsos, be širdies, be meilės, be nieko mūsų istorikai. Jie istorikai – epigonistai, amatininkai, profesionalai, buhalteriai, chronologai, dogmatikai, pedantai, popieristai.*“⁴² Mano manymu, daug pasako tai, kad kartoti tuos žodžius (nors ir abstraktaus adresato atžvilgiu) iš tiesų reikėjo tam tikros drąsos. Kita vertus, tuos žodžius viešai kartoti galėjo tik gana specifinėje situacijoje atsidūręs istorikų bendrijos narys⁴³.

Čia norėta pailiuoti kai kurias problemas, į kurias išsižiūrėjus matyti, kad požiūris į praeitį tiek dominuojančios ideologijos, tiek visuomenės grupių, tiek išskirtinių istorinės kultūros sluoksnių, pagaliau tiek atskirų istorikų pasirinkimų ir preferencijų lygmenyje yra sprendžiamas integraliai, kartu neišleidžiant iš akių sociokultūrinių istorinės kultūros ir istoriografijos kaitos prielaidų. Ir, reikia pridurti, dirbtinoka, o tam tikra prasme ir nekorektiška atrodytų problema, jei keltume klausimą, ar istorinė tam tikros epochos sąmonė daro įtaką istorikams, jų pasirinkimams ir sprendimams, ar ji pati yra praeities tyrinėtojų formuojama, orientuojama, veikiamą. Tai būtų priežastiniai aiškinimai, kurie šioje vietoje skambėtų disonansu⁴⁴.

Kaip prieškario Lietuvos istorikai privalėjo / neprivalėjo suderinti Lietuvos istorijos tyrimus su tarpukario Lietuvos visuomenės orientacijomis, išankstinėmis nuostatomis, mentalitetu, kai kuriais įsisenėjusiomis ir atsinaujinusiomis visuomeninėmis įtampomis? Manytina, kad būtų nevisiškai adekvatu iš karto daryti prielaidą, kad vieni iš jų, sprenddami Lietuvos istorijos *tikrovės* ir dabar gyvuojančios visuomenės sąryšių sunkumus, nuėjo su visuomene, o kiti – su mokslu. Taip *surūšiuoti* realybę būtų taip pat nelengva, kaip atskirti ir užtikrintai identifikuoti aiškia skiriamąją liniją, ribą tarp ideologijos ir metodologijos. Juo labiau kad tai, ką mes paprastai vadiname istoriniais naratyvais ar metanaratyvais, tautinės istorijos versijomis, visuomet yra savotiškas akademinės žiūros (metodologijos ir / ar metateorijos, kritinės prieigos) ir visuomeninių vertybių, orientacijos laike poreikio, socialinių istoriografijos užnugarių, praktinių gyvenimo iššūkių bei poreikių kompromisas ir lydinys.

Daukantą keičia Maironis, arba aukso amžiaus paieškų poslinkis?

Šiame straipsnio segmente stengsimės išsiaiškinti, kokias pretenzijas ir galimybes istorinės kultūros formavimo atžvilgiu XIX a. pab. – XX a. pr. *lietuviškojoje visuomenėje* turėjo klasikiniai to laikotarpio autoriai, pirmiausia Maironis ir jo *Apsakymai apie Lietuvos praeigą* (1891 m.).

Bet koks auklėjimas, ugdymas remiasi tam tikra tradicija, kurioje ženklia vietą užima išskirtiniai autoritetai. Istorijos vadovėliai, priklausomai nuo vietos ir laiko, be jokių abejonių, yra tas funkcionalios istorinės sąmonės epicentras, kurio kaitoje, istorinėje trajektorijoje, galima įžiūrėti ilgalaikius reikšmingus istorinės kultūros ir istorinės sąmonės poslinkius. Jau minėta, kad būtent XIX amžiuje istorijos mokslas atliko itin aktualią tuomet nacionalinę funkciją, pamažu stiprinda-

⁴² IVINSKIS, Z. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar..., p. 341.

⁴³ Manau, kad galima pamatuotai kelti klausimą, kiek šiam Ivinskio laisvumui darė įtakos tai, kad jis turėjo etatą ir dirbo VDU Teologijos-filosofijos fakultete, kuris per 4-ojo dešimtmečio šio fakulteto suvaržymus buvo gana marginalizuotas kaip istorijos tyrimų centras, o tikroju istorijos tyrimų ir mokymo centru tapo išskirtinai VDU Humanitarinių mokslų fakultetas, kurio Lietuvos istorijos katedrai vadovavo Ignas Jonynas?

⁴⁴ Kad yra tam tikrų istorijos sričių, kur priežastiniai aiškinimai pasirodo itin netinkami, teigė ir apskritai į priežastinius aiškinimus istorijoje kritiškai žvelgė Levas Karsavinas, žr.: KARSAVINAS, L. *Istorijos teorija*. Kaunas, 1929, p. 13–54.

mas ir išsikovodamas sau palankesnes visuomenines pozicijas, užsitikrindamas paramą, būtent dėl savo funkcijų ir naudingumo, nacionalinių tapatybių klostymosi procesuose: „*Istorijos pamokos ir tyrinėjimai tapo nacionalinių judėjimų ir nacionalinės valstybės valdymo dalimi. Išplatinta daug leidinių tam, kad tautos kilmė ir pakilimas būtų parodyti tviskančioje šviesoje. Išleista daug mokyklinių knygų pagrindinėms mokykloms ir gimnazijoms, kurių svarbiausias motyvas buvo ugdymas mylėti gimtinę. Ši nacionalinė funkcija prisidėjo prie spartaus šio mokslo vystymosi ir padidėjusio susidomėjimo šiuo dalyku daugelyje visuomenės sluoksnių. Iki pat 1960 m. ši nacionalinė istorijos funkcija buvo ne ginčijama, o savaime suprantama.*“⁴⁵ Istorija virto nacionaline institucija.

Lietuviškų Lietuvos istorijos vadovėlių ir / ar sintezių leidybos ištakose akivaizdžiai išskirtinę vietą užima Jono Mačiulio (Maironio) darbai. Daugelyje tekstų, kuriuose paliečiamas *Maironio kaip istoriko* klausimas (dažnu atveju tai proginiai, įvairių jubiliejų metu rašyti tekstai), tarsi su-tartinai, ne be tam tikro didaktinio patoso, kartojama: „*Maironį kaip poetą žino visa lietuvių tauta. Kaip neeilinį teologą jį gerai pažįsta kunigai, ypač buvę jo studentai. Maironio parašytas traktatas De justitia et jure yra nemažas įnašas moralinėje teologijoje apie teisės ir teisingumo supratimą <...> Bet Maironis kaip istorikas ar, teisingiau, kun. dr. J. Matuso žodžiais tariant, Lietuvos istorijos rašytojas, mažai kieno dėmesį yra atkreipęs. O vis tik anuo metu jo parašytoji Lietuvos istorija buvo geriausias vadovėlis.*“⁴⁶

Taip apie *Maironį kaip istoriką* rašyta lietuvių išėivijoje 1962 m., o to paties Maironio 100-mečiui skirta jubiliejaus proga sovietinėje Lietuvoje padėtas reikšmingas pagrindas tolesniems maironistikos tyrinėjimams. V. Mykolaitis-Putinas ne tik nukalė ilgainiui įvairiuose kontekstuose kartotą Maironio itin talpią kūrybinės veiklos įvertinimo formulę (*Mano kartos žmonėms Maironis daugiau negu poetas*), tačiau tam tikra prasme paradoksaliai šiai formulei priešpriešino savo pateikiamą Maironio užsiėmimo istorija charakteristiką: „*Mūsų poetas nebuvo istorikas. Tačiau jis suprato istorijos reikšmę pavergtai tautai, senovės žavesį, ypač kai piešiant senovės paveikslą, vaizduotė gali laisvai skrajoti idealiose fantazijos srityse. Praeities toliuose gali rodyti patraukliausius heroizmo pavyzdžius. Visi Maironio raštai nusagstyti lietuvių tautos praeities motyvų <...> Sąmoningas subrendusios tautos istorikas ieško praeity istorinės tiesos, analizuoja socialinius santykius, nužymi progreso linkmes. Tauta-kūdikis ieško praeity pasakų ir pamokymų.*“⁴⁷ Teigdamas, kad Maironis gerai jautęs ir matęs tą XIX a. pabaigos lietuvių tautos kūdikiškumą, kita vertus, gana kritiškai, žvelgiant profesiniu žvilgsniu, charakterizuodamas Maironio užsiėmimo istorija pobūdį, Mykolaitis-Putinas netiesiogiai atsako į klausimą, kodėl istorikų dėmesys Maironio fenomenui, netgi jo istoriniams raštams, buvo ir ilgainiui liko itin fragmentiškas (gal išties dėl to, kad *mūsų poetas nebuvo istorikas?*). Istoriografiniai tyrimai ilgai ir pirmiausia koncentravosi į tuos autorius (ir jų tekstus), kurie buvo traktuojami kaip neabejotinai turintys išliekamąją mokslinę vertę, į tai, kas pagrindė profesionaliosios istoriografijos Lietuvoje tapsmo įvairius momentus, t. y. į istoriografijos ir istorinio tyrimo praktikos elitą, į tai, kas idėjų istorijos požiūriu pirmiausia matoma kaip istorijos mokslo Lietuvoje pavyzdžiai⁴⁸. Kaip tik

⁴⁵ BOER, P., den. Vergleichende Historiographieggeschichte – einige Beobachtungen insbesondere zur Professionalisierung in Frankreich und Deutschland. In *Historische Institute im internationalen Vergleich* / Matthias MIDDELL, Gabriele LINGELBACH, Frank HADLER (Hrsg.). Leipzig, 2001, S. 139-140.

⁴⁶ PAULIUKONIS, P. Maironis istorikas. In *Aidai*, 1962, Nr. 7, p. 312–315; Iš esmės ta pati mintis kiek kitais žodžiais ir kiek kitais rakursais kartota įvairių autorių (čia nurodomi tik autoriai ir jų publikacijų metai): J. Matuso (1962), V. Mykolaičio-Putino (1962), T. Venclavos (1982), V. Zaborskaitės (1968, 1987, 1990), V. Trumpos (1985), A. Tytmono (1993), L. Donskio (1993), M. Martinaičio (1998), A. Žentelytės (1998) ir kt.

⁴⁷ MYKOLAITIS-PUTINAS, V. Maironis. 100-osios gimimo metinėms paminėti. In *Literatūros vertybių ieškant*. Vilnius, 1984, p. 286–287.

⁴⁸ Žr.: 33 išnašą.

dėl to, būdami iš esmės kompiliacinio pobūdžio, Maironio istoriniai darbai nesulaukė reikšmingesnės istoriografijos istorikų dėmesio.⁴⁹ Tačiau kaip ypatingas paradoksas čia pasirodo tai, kad būtent toks (neakademiniškas, nepretenduojantis į jokias aukštumas) istorinio darbo formatas galėjo laiduoti Maironio istorinių raštų (žinoma, ir dažnų istorijos motyvų poezijoje) virsmą iškalbingais istorinės atminties ir kolektyvinio identiteto dokumentais⁵⁰. Dar daugiau, būtent Maironio istorinių raštų populiarumo ir populiarėjimo istorijoje galima fiksuoti tam tikrą spaudos draudimo laikotarpio *lietuviškosios visuomenės* įsitraukimą į kovą dėl galios veikti istorinę atmintį ir tapatumą, t. y. tam tikros (pabrėžtinai *lietuviškos*) istorijos politikos pradmenis, Lietuvai dar neegzistuojant savarankiško politinio subjekto pavidalu. Kaip Maironio istorinių raštų populiarėjimo iliustraciją galima pasitelkti Maironio svarbiausiame istoriniame darbe išdėstytų elementarių žinių apie Lietuvos istoriją tam tikrą pritaikymą: „Maironio darbo pagrindu 1896 metams skirtame „Tikrame tėvyniškame kalendoriuje“ buvo klausimų-atsakymų forma duotos kai kurios istorinės Lietuvos kelio gairės, taikantis prie plačiausių skaitytojų masių.“⁵¹ Pats tekstas, pavadintas *Pareiga kiekvieno lietuvio*, turiniu primena savotišką *lietuvių abėcėlę*, pačius pradmenis, *pradžią pradžią*. Čia sakoma, kad jei lietuviai negali *daugiau išsismokinti*, tai pareigos jausmas tegu neapleidžia, ir bent čia pasiūlyti svarbiausi klausimai ir atsakymai turėtų būti visiems žinomi ir įsidėmėtini. Tekstas sumanytas kaip istorijos reikšmės pagrindimas trumpais pavyzdžiais, savotiškas *trumpasis istorijos kursas*. Šioje klausimų ir atsakymų sekoje įkomponuojami ne tik istorijos siužetai:

„Teipo-gi yra patemyta labai tankei, kad užklausia mūsų žmogų lietuvi koks gudas (ruskis), vokiecis arba lenkas: Kas esi? (kas Tamista esi?) Beveik visados atsako: asz esu kataliks, o jei ne, tai atsako: asz – evangeliks arba liuteris. Labai liūdna girdėti, kad tokio lengvo ir labiausiai reikalingo klausimo del kiekvieno lietuvio žinot atsakyti: **asz esmu lietuvis** (paryškinta originale – A. G.), o ne atsako, bet skubina atsakyti, kokios jis religijos (tikėjimo) yra, ko svetimtaucziai suvis neklausia – arba labai retai teuzklausia.“⁵² Kai kurie istoriniai klausimai ir atsakymai:

„<...> Kl. Delko vadino didžiais [kunigaikščius]?

At. Delto, kad anūse laikūse Lietuvos kunigaikštystė arba karalystė buvo labai didelė ir galin-ga, o delto ir jos valdytojų vadino **didžiu** (paryškinta originale – A. G.). <...>

Kl. Kokie buvo didžiausi Lietuvos neprietelei anūse laikūse?

At. Kryžiokai ir kardininkai vokiecziai.

Kl. Per kiek metų turėjo Lietuviai kariautis su Kryžiokais ir gintisi nū jų užpuolimū?

At. Par tris szimtus (300) metų su virszumi.

Kl. Koks Lietuvos kunigaikštis arba karalius buvo del Lietuvos geriausiu ir garbingiausiu?

At. **Vytautas** (paryškinta originale – A. G.), Keistuczio ir Birutos sunus, jis buvo vadintas di-džiu, labai nū visų gūdotas ir mylėtas buvo, o Lietuvos neprietelei jo isz tolo bijojo.

Kl. Ar Vytautas, didis Lietuvos kunigaikštis, buvo Kataliku ar ne?

At. Teip, buvo geru kataliku; apkriksztytas tapo sykiu su Jaugiela par Gnezno Arcivyskupą 1386 metų, ant krikszto gavo vardą Aleksandro. <...>

⁴⁹ Juk istoriografijos istorija savo ištakose pirmiausia orientavosi tyrinėti iškilius ir iškiliausius istorikus ir jų darbus, o ne istorinės kultūros, kurios teorija ir tyrimo praktika atsirado vėliau, fenomenus.

⁵⁰ Plačiau apie tai, kad populiarioji istorinė literatūra ir kitos neakademines istorijos reprezentacijos formos, kurios nepretenduoja į tai, kad jų pateikiamos istorijos atitiktų istorikų mokslininkų pateikiamą praeities vaizdą, gali savo poveikiu istorinei atminčiai pranokti istorikų istorikams rašomų knygų poveikį, žr.: NORKUS, Z. Senoji kultūros istorija ir naujoji kultūrinė istorija. In *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 15, p. 18–20, 28–36 (17–37).

⁵¹ ZABORSKAITĖ, V. *Maironis*. Vilnius, 1987, p. 55.

⁵² *TIKRAS TĖVYNISZKAS KALENDORIUS, pavestas Auksztaucziams ir Žemacucziams Lietuvos Ukininkams 1896*. Vilnius, 1895, p. 8.

Kl. Kur tas visas žinias galima atrasti, kurios cze paaiszintos ir padūtos del iszsimokinimo kiekvienam menkai mokytam lietuviui?

At. Tą visą ir dar szimtą kart placziaus galima atrasti knygelėje po vardu Lietuvos istorija (Vistorija), arba apsakymai apie Lietuvos praeigą. Paraszta Stanislovo Zantryko 1886 metų, o atspausa 1891 m. (paryškinta, išretinta originale – A. G.) <...>.”⁵³

Vilniaus generalgubernatorius tais pačiais metais, kai pasirodė ši istorija, sudaryta iš klausimų-atsakymų, raštu informuodamas Vidaus reikalų ministrą apie draudžiamų lietuviškų spaudinių plitimą, pranešė, kad *Praeiga kiekvieno lietuviu* buvo „lyg koks mužikiškas politinis katekizmas“, ir išžiūrėjo jame carizmui priešingų idėjų propagavimą⁵⁴. Išžiūrėdamas į šį momentą, V. Trumpa yra bandęs šią istoriją interpretuoti ir apibendrinti taip: „*Taigi, tam tikra prasme Maironis pateikė lietuvių tautai politinę programą pirma, negu Lietuvoje atsirado politinės partijos.*“⁵⁵ Toliau sugrįžkime prie paties Maironio darbų.

Neabejotinai galima teigti, kad XIX–XX a. sandūros dešimtmečiais reikšmingiausiu Lietuvos istorinės kultūros fenomenu, kalbant apie istorines knygas (ir istorinius vadovėlius), traktuotini 1891 m. Tilžėje Stanislovo Zantryko slapyvardžiu pasirodę Maironio *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*⁵⁶, kurių pratarmėje galime išvelgti klasikinės nacionalizmo amžiui būdingas istorijos panaudos intencijas: „*Suprasdamas, kaip yra reikalinga Lietuviui žinoti savo istoriją, turėjau aš pasiimti už šio darbo, nors jutau, jog jisai pareina mano išgales. Noras mano buvo geras – supažindinti savo brolius su jų praeiga ir parodyti Lietuviams, jog jų istorija yra verta pažinimo: bet ar pasiekiau savo užduotį, ne man sūdyti. Atsitikimų išguldinėjime rūpinaus kiek galint prisitaikinti prie išgalių ir išmonės paprastų žmonių ir nelakioti aukštai.*“⁵⁷ Iš karto galima pasakyti, kad, bandydama prisitaikyti prie išgalių ir išmonės paprastų žmonių, būdama aktyviai visuomeniškai orientuota savo turiniu, Maironio tautinės istorijos vizija buvo ne tik plačiausia apimtimi⁵⁸ lietu-

⁵³ Ibid., p. 8–11. Šioje vietoje galima pasakyti dar keletą žodžių apie kalendorių reikšmę istorinės kultūros formavimo procesuose. Gytis Valatka bakalaurnio darbo ribose pabandė analizuoti daugiau kaip 10 metų leistų Biržų (1911–1928) Kauno (1907–1940), Vilniaus (1906–1937) ir Žiburio (1908–1916; leistas Seinuose) kalendorių istorinių publikacijų turinį ir pobūdį bei padarė tokias svarbesnes išvadas: atskiri kalendoriai buvo leidžiami kasmetiniu 10–15 tūkst. tiražu. Kai kurie iš jų savo periodiškumą skaičiavo iki 30 ir daugiau metų. Tiražo rodikliai ir kai kurių kalendorių ilgalaikiškumas leidžia manyti, kad būta nuolatinio skaitytojų būrio; kalendorių istorinėse publikacijose buvo orientuojamasi pirmiausia į tuos istorinius siužetus, kurie vienu ar kitu būdu galėjo pagrįsti lietuvių tautos išskirtinumą ir savitumą (priklausomai nuo laikotarpio, kuris aptariamas publikacijoje, išskirtinumo ir savitumo pagrindimo ieškota įvairiose sferose – politikoje, kalboje, religijoje, kultūroje); kiekybiškai didžiausią dalį tarp visų istorinių publikacijų užėmė biografinio pobūdžio istoriniai pasakojimai; biografiniai tekstai kalendoriuose nesiekė plačiai aiškinti vienos ar kitos asmenybės svarbos ar reikšmės, tačiau nuolatinis biografijų pakartojimas turėjo intenciją tapti veiksminga istorinės kultūros formavimo priemone; išskirtinis vaidmuo pakartojimuose kiekybiškai buvo skiriamas kai kurioms XV ir XIX a. Lietuvos istorijos asmenybėms ir kai kuriems tų šimtmečių istorijos siužetams; biografinių tekstų visumoje išskirtinis vaidmuo tenka penkioms asmenybėms: S. Daukantui, M. Valančiui, V. Kudirkai, M. Giedraičiui ir Vytautui; „Kunigaikščių Lietuvos“ laikotarpio istoriniuose aprašymuose dominuoja mūšių su kryžiuočiais tematika, o keturių kalendorių leidybos istorijoje iš kunigaikštiskų laikų biografiniais tekstais koncentruojamasi tik į Kęstutį ir į Vytautą (apie pastarąjį tekstai dažnai yra pakartojami) [iš mūšių dažniausiai rašoma apie Žalgirio mūšį], pgl.: VALATKA, G. *Atminties darbotvarkė: istorinės atminties reprezentavimas lietuviškuose kalendoriuose XX a. pirmoje pusėje*. Bakalauro darbas. VU Istorijos fakultetas. Darbo vadovas: asist. A. Gieda. Vilnius, 2008.

⁵⁴ ZABORSKAITĖ, V. *Maironis*. Vilnius, 1987, p. 53–56.

⁵⁵ TRUMPA, V. *Maironis: laikas ir vieta. Keletas tolimų siluetų*. In *Apie žmones ir laiką*. Vilnius, 2001, p. 232.

⁵⁶ APSAKYMAI APIE LIETUVOS PRAEIGĄ. *Parašė Stanislovas Zantrykas, 1886*. Tilžė, 1891. *Kaštu Lietuvos mylėtojų spausdinta pas O. v. Mauderodės*. 186 p. [perleista: Maironis. *Raštai*, t. 3, Antroji knyga. Vilnius, 1992, p. 437–578].

⁵⁷ Ibid. (cituojant naudotasi 1992 m. leidimu), p. 440.

⁵⁸ Maironio darbo puslapių skaičius įvairių metų leidimuose: 1891 m. leidime – 186 psl., 1903 m. leidime – 190 psl., 1906 m. leidime – 259 psl., 1926 m. leidime – 235 psl.; plačiausia apimtimi ši lietuviška tautinė istorija išliko iki 1919 m. išleistos

viškai parašyta *Lietuvos istorija* (su ja apimtimi galėjo gretintis tik XIX a. pabaigoje JAV pradėtas spausdinti daugiau kaip 1000 psl. apimties Daukanto tautinės istorijos variantas⁵⁹ ir XX a. 1-ajame dešimtmetyje taip pat JAV išleista Šliūpo daugiau kaip 1500 psl. tautinė istorija⁶⁰), bet ir turėjusi daugiausia leidimų tokio pobūdžio lietuviška knyga iki Pirmojo pasaulinio karo. Iš viso per penkiolika metų pasirodė trys Maironio *Apsakymų apie Lietuvos praeigą* laidos (trečioji, išėjusi 1906 m., buvo pavadinta – *Lietuvos istorija: su kunigaikščių paveikslais ir žemėlapiu*), kurių tiražai siekė po 3 tūkst. egzempliorių⁶¹. Taigi šis veikalas, kurio nuo 1891 m. iki 1906 m. pasirodė trys laidos bendru tiems laikams dideliu (tarp pasaulietinio pobūdžio knygų) 9 tūkst. egzempliorių tiražu, neabejotinai gali būti traktuojamas kaip tam tikra *sėkminga knyga* tuometinių lietuviškų istorijos (ir ne tik istorijos) knygų rinkoje. Su šia maironiška Lietuvos istorijos vizijos sėkme dėl keleto dalykų vargiai galėjo lygintis kiti Maironio kartos Lietuvos istorijos tyrinėjimo mėgėjai, Lietuvos istorijos rašytojai, vadinamosios *aušrinės istoriografijos*⁶² atstovai. Dar daugiau – su Maironio istorinių darbų galimu įtakingumu vargiai galėjo lygintis ir Daukanto darbai. Šią prielaidą drąsiai galima išskelti žvilgtelėjus į pirmojo Maironio *Apsakymų apie Lietuvos praeigą* leidimo pratarmę, kurioje aiškiai nurodoma, kad „*kiek žinau, apie Lietuviių veikalus tiktai vienas Daukantas terašė lietuviškai (arba, tikriais sakant, žemaitiškai), bet jo darbas tebėra lig šiol rankraštyje, ir nedidelis skaitlius žmonių tegali iš jo naudoti. Reikia dar žinoti, jog „Pasakojimai apie veikalus Lietuviių“, nors plačias ir kartais naujas paduoda žinias, tačiau yra parašyti nepragmatiškai ir, tikriais sakant, yra medžiaga istorijai, bet ne pati istorija*“⁶³. Maironio darbų literatūrologinio ir istoriosofinio tyrinėjimo tradicijoje ypač dažnai buvo (iškeliant Maironio darbų privalumus) mėgstama akcentuoti, kad Maironio „*Apsakymai*“ <...> *buvo pirmoji ištisinė Lietuvos istorija, parašyta lietuvių kalba* <...> *pirmas veikalas lietuvių istoriografijoje, susiejęs visą lietuvių tautos kelią nuo pačių seniausių laikų su dabartimi* <...>“⁶⁴. Ypač pamėgtas šiuo požiūriu Maironio darbo sugretinimas su Teodo-

Antano Alekno *Lietuvos istorijos* papildytos laidos, žr.: *LIETUVOS ISTORIJA. Parašė Antanas Alekna. Praplatintoji laida. Švento Kazimiero draugijos leidinys* N. 252. Kaunas, 1919, 263 + V p. + 4 žemėl. lap., 1 lentelė.

⁵⁹ *LIETUVOS ISTORIJA, paraszyta 1850 m. Simano Daukanto, buvusiojo Vilniaus universiteto filozophijos magistro*. Kn. I–II, Plymouth (Pa.), 1893–1897 (spausdinta JAVėjusiam lietuvių savaitiniame laikraštyje „Vienybė lietuvininkų“ 1891–1896 m., taip pat išleista atskirai dviem knygomis, kurių pirmoji, skirta laikotarpiui nuo seniausiuų laikų iki Gedimino, turėjo 483 p., o antroji, skirta laikotarpiui nuo Gedimino iki Liublino unijos, – 531 p.

⁶⁰ *LIETUVIŲ TAUTA SENOVĖJE IR ŠIANDIEN / parašė J. Šliūpas*. Plymouth, 1904. 462 p.; *LIETUVIŲ TAUTA SENOVĖJE IR ŠIANDIEN / parašė J. Šliūpas*. T. 2, Plymouth, 1905, 563 p.; *GADYNĖ ŠLĖKTOS VIEŠPATAVIMO LIETUVOJE (1569–1795 m.)*. *LIETUVIŠKASIS STATUTAS ZYGMANTO I / pagal T. Čackį parašė [iš lenkų kalbos vertė] J. Šliūpas*. Chicago, Ill., 1909. 552 p.

⁶¹ Tokius tiražus nurodo literatūrologai, Maironio kūrybos tyrinėtojai (SLAVINSKAITĖ, I. Maironis – visuomenininkas švietėjas. In *MAIRONIS. Raštai*, t. III, kn. 2. Vilnius, 1992, p. 797–809; tačiau čia galima pridurti, kad į Paryžiaus parodą 1900 m. vežtuose kataloguose Maironio istorijos 1 laidos tiražas nurodomas 8 tūkst. egz., žr.: *Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m.* Sud. Remigijus MISIŪNAS. Vilnius, 2006, p. 56; taip pat žr.: PAULIUKONIS, P. Maironis istorikas. In *Aidai*, 1962, Nr. 7, p. 312–315. Šio klausimo nelaikome čia esminiu ir todėl specialiai prie jo nesustojame.

⁶² Apie stambiausio *aušrinės istoriografijos* darbo, kurį parašė Jonas Šliūpas, nepopuliarumą nulėmusius veiksnius žr.: ALEKSANDRAVIČIUS, E. Jonas Šliūpas – istorikas. In *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius, 2000, p. 319–327; Iš šiame straipsnyje minimos Šliūpo recenzijos Maironio darbui galima spręsti, kodėl Šliūpas laiškuose Basanavičiui, rašytuose tuo metu (apie 1900 m.), kai pradėjo rengti savo didžiausią veikalą *Lietuvių tautos senovėje ir šiandien*, kalbėdamas apie *ištisinės Lietuvos istorijos poreikį*, nemini Maironio 1891 m. išleisto darbo. Didaktinę šio darbo vertę Šliūpas jau buvo plačiai įvertinęs, o savo darbą pirmiausia suprato kaip mokslo veikalo rašymą, neatsitiktinai nurodydamas Daukantą, ištisinę *Lietuvos istoriją tik iki 1569 m.* teparąšiusį. Kitaip sakant, Šliūpas į Maironio darbą žiūrėjo pirmiausia kaip į vadovėlį, itin tinkamą *lietuvių mokslinėse*, o pats turėjo ambicijų rengti gerokai akademiškesnę ir platesnę tautinės istorijos versiją.

⁶³ MAIRONIS. *Apsakymai apie Lietuvos praeigą* (1891). In *Raštai*, t. 3, kn. 2. Vilnius, 1992, p. 439–440.

⁶⁴ ZABORSKAITĖ, V. *Maironis*. Vilnius, 1987, p. 46, 54; Iš esmės tas pats daug kartų kartota, pvz.: *MAIRONIS IR LIETUVOS ISTORIJA*. Mokslinės konferencijos, skirtos Jono Mačiulio-Maironio 130-osioms gimimo metinėms,

ro Narbuto ir Simono Daukanto, rašiusių savo istorijas iki Liublino unijos / Žygimanto Augusto mirties, darbų chronologija. Gerokai reiklesni šiame kontekste buvo vienalaikiai Maironio darbo recenzentai: „*Apsakymai*“ *pertraukti pasiliko su iszyrimu lietuvių ir lenkų valstijos 1795 m.* <...> *o kas sziađdien szvietui gali būti geresniu keliarodžiu darbuose, jeigu ne neseniai pergyventi vargai, persekiojimai, teriojimai, kankynės?* <...> *O czia mūsų raszėjas nutraukia siūlą savo „apsakymų“ tiesiog valandoje, kada skaitytojas pasirengęs yra iszgirsti bėgį dalykų po to, kaip Lietuva ir Lenkija pateko po jungu maskoliszkojo krokodiliaus. Tos tai spragos neužtveria autoriaus „užbaiga“ pasakojimų, paszvēsta trumpai peržvalgai lietuvių raszliavos.*“⁶⁵

Tačiau vis dėlto esmė yra ne darbo chronologija. Daug svarbiau, kad Maironis savo darbui suteikė visai kitokią (populiaraus leidinio) formą nei Daukantas. Jis nerašė tūkstantį puslapių siekiančio veikalų, o atvirkščiai, siekdamas populiaros ir paprastos išraiškos, trumpino, schematizavo, praleido plačius (nes jie buvo jam ne tokie aktualūs) Lietuvos istorijos epizodus. Jau vien todėl (pagal pradinį sumanymą) Maironio darbas, nusitaikęs į platesnius sluoksnius, galėjo turėti kur kas didesnę visuomeninį rezonansą, vaidinti svarbesnę vaidmenį tautiškai suprastos istorinės kultūros klostymosi procesuose. Juo labiau kad ilgainiui Maironio darbas buvo *institucionalizuotas*, kai tapo vadovėliu, funkcionalia *lietuviškosios visuomenės* kūrimo atrama švietimo srityje. Pvz., 1910 m. Marijampolės mergaičių progimnazijos stojamuosiuose egzaminuose į IV klasę (kandidatų metai į vieną ar kitą klasę nebuvo ribojami) pageidauta mokėti *visą Lietuvos istoriją pagal Maironio vadovėlį (be rašliavos apžvalgos)*⁶⁶.

Maironiui, nors jis ir rūpinosi Daukanto rankraščių leidyba⁶⁷, pasirinkusiam populiaros, *prisitinkančios prie išgalių ir išmonės paprastų žmonių ir nelakiojančios aukštai* tautinės istorijos formatą, Daukanto užmačios ir *platus moksliskumas* nelabai tiko. Daukanto istorija buvo pernelyg plati ir išstęta, kad galėtų tenkinti XIX a. antroje pusėje subrendusią mobilizacinę tautinės istorijos funkciją. Neatsitiktinai Maironis joje matė tik *medžiagą istorijai*. Daukanto darbuose, su kuriais Maironis buvo susipažinęs, pamatinę, *peržiūros* reikalaujančią Lietuvos istorijos problemą sudarė ne tik krikščionybės vaidmens neigiamas vertinimas. Toji istorija netgi neturėjo aiškaus vieno centro (vienareikšmiškai suprasto *aukso amžiaus*), kurio poreikis buvo sudėtinė tautinės tapatybės konstravimo dalis. Aišku, kad šio straipsnio pradžioje minėtoje Monikos Baár knygoje akcentuojami Daukantui išskirtinę reikšmę turėję pagoniškos Lietuvos laikai ar pagoniškosios Atlantidos epocha⁶⁸ yra tik vienas tokių išskirtinių istorijos centrų. Tačiau akivaizdu, kad Daukantas *paliko* ir tam tikrą *pasirinkimo* galimybę: „*Niekados Lietuva nebuvo nei didesnė, nei rimtesnė, kaip kad Vytautas ją valdė, vyras stropus ir buklus bei valdžios geislus* <...> *Visa Lietuva ratavo ir krikštavo nū džiaugsmo, regėdama Vytautą savo valdimieru.*“⁶⁹. Regis, būtų galima net kelti hipotezę, kad gal būtų skirtingas Lietuvos istorijos *aukso amžiaus* perskaitymas ir galėjo tapti pagrindu įvairioms Lietuvos istorijos tautinėms interpretacijoms

medžiaga. Klaipėda, 1993, p. 3–53; SLAVINSKAITĖ, I. Maironis – visuomenininkas švietėjas. In MAIRONIS. *Raštai*, t. III, kn. 2. Vilnius, 1992, p. 5–28; DONSKIS, L. Maironis lietuvių istoriografijos ir istoriosofijos paradigmu kontekste. In *Kultūros barai*, 1993, Nr. 1, p. 68–71.

⁶⁵ [ŠLIŪPAS, J.]. [Recenzija Stanislovo Znavyko *Vistorijai*]. In *Apszvieta*, 1892, Nr. 6, p. 489–492.

⁶⁶ *MARIJAMPOLĖS LIETUVAIČIŲ PROGIMNAZIJOS atsišaukimas į visuomenę. „Žiburio“ Centro Valdybos vardu Draugijos pirmininkas ir įstaigos užveizdėtojas Kun. dr. M. Gustaitis*. Kaunas, 1910, p. 25.

⁶⁷ Būdamas vienas iš Daukanto *Pasakojimų*... leidybos iniciatorių, dar XIX a. 9-ajame dešimtmetyje Maironis kėlė lėšų tam darbui išleisti klausimą, sakydamas, kad jei lenkai ant Mickaus paminklo surinko tiek tūkstančių, argi lietuviai nesudės kelių dėl Daukanto, plačiau žr.: ZABORSKAITĖ, V. *Maironis*. Vilnius, 1987, p. 44–47.

⁶⁸ BUMBLAUSKAS, A. Pagoniškosios Atlantidos epocha? In *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius, 2010, p. 79.

⁶⁹ *LIETUVOS ISTORIJA, paraszyta 1850 m. Simano Daukanto, buvusiojo Vilniaus universiteto philozophijos magistro*. Kn. II: *Nuo Gedimino D.L.K. iki Liublino unijai*. Plymouth (Pa.), 1897, p. 201.

(pvz., Basanavičiaus, Maironio, Šliūpo). Krikščioniškai orientuotoje tautinės istorijos versijoje pagoniškajai epochai, kai „*Lietuviai, užmiršę apie vieną tikrą Dievą, garbino daug svetimų dievų ir degino jiems aukas*“⁷⁰, skiriamas kur kas mažesnis dėmesys nei Daukanto darbuose, nors ir gražiai apie tą laikotarpį atsiliepiama. Tuo tarpu aiškus *aukso amžiaus* poslinkis į XIV a. pab. – XV a. pr. nėra tai, kas būtų nežinoma Daukantui: „*Vytauto viešpatavimas yra visų garbingiausia Lietuvių istorijoje: niekadoms Lietuva nei pirmu, nei paskui nebuvo taip tvirta, garsi ir galinga; todėl tai tas laikas ir gali teisingai vadintis apogėjų Lietuvių darbų.*“⁷¹ Su vienu Vytauto epochos centru *paprastiems žmonėms* Maironio tautinės istorijos versija ilgainiui⁷² buvo įvairiapusiškai išgryninta, papildyta, modifikuota. Jau pirmojo leidimo (1891 m.) skyreliai⁷³ liudija, kad tai savotiška kautynių ir kovų epopėja. Tačiau priešingai tam, kaip tradiciškai suprantama epopėja, šis darbas ne platus, o vaizdus, literatūrinis, įtraukiantis. Antrasis leidimas (1903 m.) buvo išleistas be autoriaus žinios (ir be pataisymų), kas neblogai iliustruoja istorijos poreikio augimą XX a. pradžios *lietuviškojoje visuomenėje*, trečiasis leidimas (1906) – su pataisymais, kunigaikščių paveikslais ir žemėlapiu. Jame istorijos pasakojimas tęsiamas, kaip ir 1891 m. leidime, iki *Stanislovo Augusto IV Poniatausko mirties*, tačiau gerokai praplėsta *Trumpa Lietuvių rašliavos apžvalga* (p. 212–256), dabar apimančia raštus nuo Mažvydo *Katekizmo* iki trečią kartą 1905 m. pasirodžiusių Maironio *Pavasario balsų*, kitų literatūrinių XX a. pradžios bandymų⁷⁴.

Apibendrinant galima pasitelkti dar vieną charakteringą iliustraciją. Gali būti, kad Durbės mūšio siužetas ir jo kontekstas, toks, kokį jį pateikė savo darbe Daukantas⁷⁵, vienareikšmiškai pripažindamas Durbės pergalės nuopelnus žemaičiams, nebuvo priimtinas Maironiui ne tik dėl savo išsamumo ir platumo, bet ir dėl tam tikro Daukanto išsamumo ir *mokslinio subtilumo*, nes XIX a. pabaigoje *lietuviškosios visuomenės* vienybės siekiams tam tikrų pastiprinimų, pavyzdžių buvo ieškoma ir viduramžiais, dar daugiau, būtent juose išžiūrėtas *pakilęs vienybės mislis*⁷⁶. Kita vertus, nusitaikius *nelakioti aukštai* būtų pernelyg didelė prabanga sau leisti aiškintis tikruosius XIII a. žemaičių ir Mindaugo santykius, skirtingą vaidmenį, reikšmę, poziciją Durbės mūšyje. Tačiau kadangi pats siužetas kovingas ir *keliantis garbę*, tai užuot jį išmetus iš populiarizuotos istorijos versijos, Maironio formuluojama taip: „*Kryžokai ir Kardininkai susitarė užpulti kartu; atėjo jiems padėti Žvėdų ir Danų karalaitis Karolis. Mislijo, jog Lietuvą sugniauš savo galybe, bet kaipgi apsigavo, kad dar neįėję į Lietuvą ant jos rubežiaus Kurše sutiko stiprią Lietuvių kariuomenę, kurią vedė patsai karalius Mindaugas <...> Vokiečiai perlaužti spruko kaip galėdami iš karės vietos, ir keli Lietuviai galėjo vyti šimtus Vokiečių, teip didis buvo jų nuostolis.*“⁷⁷

⁷⁰ MAIRONIS. Apsakymai apie Lietuvos praeigą (1891). In *Raštai*, t. III, kn. 2. Vilnius, 1992, p. 445.

⁷¹ Ibid., p. 513. Įspūdi, kad Vytauto valdymo laikotarpis yra pats reikšmingiausias Lietuvos istorijoje, turi sustiprinti įvykiai, kurie prasidėję po Vytauto *smėčio*: *Trakų ežere per 7 dienas po jo smėčio vanduo buvęs kruvinas; apie Smalenską atsiradęs vilkas be skūros, kurs rijęs žmones; Žemaičiuose lijęs akmeninis lietus; apie Brastį buvęs žemės drebėjimas laike Vytauto smėčio <...>* (p. 529).

⁷² LIETUVOS ISTORIJA. Su kunigaikščių paveikslais ir žemėlapiu. Parašė Maironis. Trečią kartą atspausinta ir partaisyta. Petropilis, 1906, p. 111–134.

⁷³ *Karionės, Kardininkų zakonas, Kryžokų zakonas, Žemaičių karionės su vokiečiais, Kryžokų nedorybės, Kardininkų nuramdymas, Karionės su vokiečiais, Karionės su lenkais už Valyniją, Totorių pergalėjimas, Karionės su Maskoliais*, žr.: MAIRONIS. Apsakymai apie Lietuvos praeigą (1891). In *Raštai*, t. III, kn. 2. Vilnius, 1992, p. 451–496.

⁷⁴ Paskutinį kartą Maironiui gyvam esant jo *Apsakymai...* pasirodė 1926 m. viename *Raštų* tomų: žr.: MAIRONIO RAŠTAI. IV tomas: Lietuvos praeitis. Ketvirtoji laida, žymiai perdirbta. Kaunas, MCMXXVI. 235 p.

⁷⁵ LIETUVOS ISTORIJA, *paraszyta 1850 m. Simano Daukanto, buvusiojo Vilniaus universiteto philozophijos magistro*. Kn. I: *Nuo seniausiuju laikų iki Gedimino*. Plymouth (Pa.), 1893, p. 332–356.

⁷⁶ MAIRONIS. Apsakymai apie Lietuvos praeigą (1891). In *Raštai*, t. III, kn. 2. Vilnius, 1992, p. 462.

⁷⁷ Ibid., p. 471; ta pati Mindaugo pergalės versija pakartojama ir 1926 m. pataisytame leidime, priduriant vieną sakinį apie pergalės pasekmes – *Pirmutinis jos [Durbės pergalės] vaisius tai Žemaičių išsivadavimas nuo kardininkų ordino*, žr.: MAIRONIO RAŠTAI. IV tomas: Lietuvos praeitis. Ketvirtoji laida, žymiai perdirbta. Kaunas, MCMXXVI, p. 37.

Tai, manau, nemažai paaiškina. Žinoma, didelis dėmesys čia skirtas Maironio darbų ir istorinių traktuočių populiarumui, ir konkretus Durbės mūšio traktuotės, kaip išeities taško, pavyzdys galbūt leidžia kalbėti ne tik apie tai, koks laikotarpis Maironio tautinės istorijos variante matomas kaip *lietuvių istorijos aukso amžius*. Galbūt paties Maironio tautinės istorijos versija ir jai prijaučiančios meninės interpretacijos pradėjo formuoti nacionalizmo epochos *aukso amžių* lietuvių istorinėje kultūroje? Kai kurioms atsakymo į šį klausimą prielaidoms nužymėti ir skirtas paskutinis šio straipsnio segmentas.

Lietuviškosios visuomenės kaita ir Durbės kautynių vieta istorinės kultūros struktūroje

Straipsnio pradžioje buvo keliamas klausimas viduramžių kautynių nacionalizmo epochos sąmonėje tema. Ir sukonkretinta – kodėl vienoms kautynėms istorinėje kultūroje skiriamas išskirtinis dėmesys, o kitos pirmųjų atžvilgiu nublanksta? Net itin išsamiai nagrinėjant tautinių judėjimų procesus ir pavienių kultūros veikėjų raštus, vis dėlto sunku tikėtis rasti galutinį atsakymą į klausimą, kodėl vienos kautynės ir jų įvaizdžiai sudominuoja, o kitos lieka istorinės kultūros nuošalėje?

Gal atsakymo į šį klausimą reikia ieškoti ne tik informacijos kiekyje (kas iš to, jei pasakytume, pavyzdžiui, kad Maironio, Alekno ir Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“ aprašymų apimtyje pirma vieta tenka Žalgiriui, antra – Saulės, trečia – Durbės mūšiams?). Galbūt atsakymo reikia ieškoti ne kiekybinėje raštų viena ar kita tema gausoje, o visuomeniniuose procesuose, visuomenės orientacijose, vienos iš istorinių kultūrų nacionalizmo epochos orientacijų podirvyje? Tačiau šios tematikos ribose šiame straipsnyje neatliksime visa apimančios analizės, todėl pasirinkdami laisvesnį kalbėjimą tik iškelsime kai kuriuos probleminius klausimus ir fenomenus, kurie galbūt padės formuluoti atsakymą dėl Durbės mūšio vietos lietuvių istorinės kultūros tradicijoje.

Kodėl į šią temą verta pažvelgti ir tarpukario lietuviškosios visuomenės fokuse? Todėl, kad kaip savaime suprantamas dalykas jau seniai kartojama: XIX a. Europoje – nacionalizmo ir istorijos amžius. Vokietijoje XIX a. pr. buvo 12 istorijos katedrų, o XIX a. pab. – 178. Tačiau Lietuvoje visavertis ar visateisis nacionalizmo ir istorijos laikotarpis juk yra tarpukaris. Dažnai kartojame, kad XIX ir XX a. – tautinių istorijų interpretacijų ir tradicijų klestėjimo amžiai. Lietuva ir *lietuviškoji visuomenė* neturėjo tokios prabangos – du šimtmečius vystyti savo tautinės istorijos versijas, todėl autentiško, gana savarankiško, o kartu ir tautiško santykio su savo praeitimi dažnai ieškoma pirmiausia Pirmojoje Lietuvos respublikoje. Taigi galima kelti klausimą, kokia toji trumpojo nacionalizmo amžiaus *lietuviškoji visuomenė* (o kartu ir kokios jos istorijos interpretacijos ir redukcijos)?

Ji – heterogeniška, įvairi, sunkiai glaustai nusakoma. Nuo Šančių darbininkijos iki Senamiesčio įtakingojo elito, nuo Vilijampolės nusikaltėlių iki Žaliakalnio universitetinės profesūros. Provincijoje yra, be visa ko, istorijos mokytojų, kurie, kaip mediumai tarp istoriografijos, istorinės kultūros ir visuomenės, neša žinią apie viduramžių lietuvių kovas provincijos jaunimui, kuris, be abejo, ne visuomet supranta tą, beveik savitiksli, žavėjimąsi praeitimi. Kartais net užsimanoma ant piliakalnių pastatyti paminklą ar pasodinti medžių (taip ardant piliakalnių kultūrinį sluoksnį) vien tik tam, kad gegužinės nevyktų tuščiai, kažkokiam plyname lauke, tiesiog tam, kad būtų smagiau⁷⁸.

Kita vertus, prisimindami ir bent iš dalies pripažindami tuo laikotarpiu atvykusio į Kauną Levo Karsavino akcentuotą istorinių procesų tolydumo tezę bei atsisakydami absoliutinti vieną gyvenimo sferą (ekonomiką, politiką, visuomenę, kultūrą ir t. t.), kaip centrinę, galime visiškai pamatuotai kelti tokį klausimą – kiek profesionalus ar mažiau profesionalus požiūris į Lietuvos praeitį tapo

⁷⁸ Plačiau žr.: ZABIELA, G. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995, p. 29–30.

svarbus tarptautinėse derybose valstybės atkūrimo laikotarpiu ar net nepriklausomybės kovose, t. y. kiek istorinis žinojimas ir tų žinių taikymas pagrindė valstybinio savarankiškumo siekius? XX a. 2-ojo dešimtmečio pabaigoje organizuotoje Lietuvos kariuomenėje gana nesunkiai galima įžvelgti tam tikrą suistorinimo tendenciją, dar daugiau – medievizacijos tendenciją. Kaip pavadinti atsirandančios Lietuvos kariuomenės pulkus ar karinę techniką? Teorinė bazė pavadinimams, žinoma, yra ankstesnė už pačią kariuomenę, todėl pavadinimai, suprantama, nesukelia galvosūkių⁷⁹. Iš karto būtų galima pasakyti, kad Durbės mūšiai, *norint daryti karjerą* tautinėje istorinėje kultūroje, labai trūko aiškaus vadovo, karvedžio. Viduramžių kautynės visuomenės istorinėje kultūroje daro karjerą, žinoma, ne tik kaip praeities įvykiai, faktai ar moksliški aiškinimai, bet, kas yra labai svarbu, kaip tam tikras įtraukiantis ženklas, metafora, įvaizdis, naratyvas. Istoriografija šimtmečius aiškinasi, kas vadovavo Durbės mūšiai. Paskui, dažnai – progiškai, atsiskumdama stebisi, kodėl visuomenė nepakankamai dėmesio skiria tam mūšiai? Tačiau galbūt visuomenė gerokai paprastesnė – ji, orientuota pragmatiškai, nemėgsta nei *katės maiše* nei *lakioti aukštai*.

Tarpukario Lietuvoje kuriasi muziejai, draugijos, bibliotekos, švietimo įstaigos. Daugelį vienių tai, kad jie / jos yra pasyvesni ar aktyvesni praeities, taigi ir senovės lietuvių kovų, garbingos senovės mylėtojai. Ne tik Kaune, bet ir Marijampolėje su puikia marijonų biblioteka, ir Šiauliuose su sparčiai savo veiklą išplėtusia Kraštotyros draugija, ir Klaipėdoje su Pedagogikos ir Pramonės institutais, su Mažosios Lietuvos istorijos mėgėjų sambūriu, pagaliau Telšiuose su įvairiapuse Prano Genio veikla⁸⁰. Tuometinėje Lietuvoje atsirado daug iki tol nebūtų, negirdėtų dalykų. „*Atėjo visai kita Lietuva su traktorais, melioracija, visuotinu mokymu, su radijo antenomis ant šiaudinio stogo, su savo naujais vadais, nuosavais spekuliantais, poetais, boksininkais, mokslininkais, karjeristais, balerinomis, kyšininkais ir daugybe kitų atributų <...>*“, – kiek patosiškai skelbė tuo metu jau buvęs avangardistas Kazys Binkis⁸¹. Per Valstybės radiofoną galima girdėti paskaitas, tarp jų – ir istorines, o jų dalis – ir apie lietuvių narsą senovėje. O narsa, kaip žinoma, yra kaip tik tai, ko labiausiai reikia kautynėse. Kur skiria pasimatymus šios visuomenės įsimylėjusieji? Vytauto kalne (žinoma, čia turimi galvoje tik tie, kurie gyvena sostinėje), nes būtent ten yra puiki, maloni vieta jaudinantiems susitikimams⁸².

Pagaliau, kokius vardus istorikai parenka savo nuosaviems vaikams? Iliustratyviausias pavyzdys čia, žinoma, ilgametis Lietuvos istorijos katedros vedėjas Ignas Jonynas, savo vaikams davęs Kęstučio, Birutės ir Vytauto vardus⁸³. Ne Treniotos, ne Vykinto, ne Almino (Algmino, Almeno, Alemano, Alimino).

Viduramžių kautynių tema, kaip lietuvių neišsemiamo heroizmo ir stiprybės ryškiausias ženklas, *lietuviškosios visuomenės* istorinėje kultūroje ir istorinėje vaizduotėje visavertiškai išsipildė tarpukariu, tautinės istorijos versijos institucionalizacijos, medievizacijos ir lietuviškųjų viduramžių vaizdo, apskritai įtvirtinimo, sutelkimo ir raiškos kultūros kasdienybėje formomis. Ryšys tarp senos praeities ir dabarties dažnu atveju pasidarė stebėtinai artimas ir neretai akcentuojamas, kas

⁷⁹ XX a. 2-ojo dešimtmečio pabaigoje organizuotoje Lietuvos kariuomenėje atsirado aiški pavadinimų medievizacijos tendencija, pvz., *Kauno kun. Vaidoto* pulkas, *L. kun. Vytenio* pulkas, *D. L. kun. Algirdo* pulkas, *D. L. K. Kęstučio* pulkas, *Pilėnų kun. Margio* pulkas, *L. Karaliaus Mindaugo* pulkas, šarvuotis *Gediminas*, žr.: *Savanorių žygiai. Nepriklausomybės karų atsiminimai I*. Petro Rusecko prisiminimų rinkinys. Kaunas, 1937, p. 64–65, 96–97, 101, 131, 144–145, 160–161, 176–177, 208–209, 240–241, 228, 256–257, 272–273, 306.

⁸⁰ DACYS, V. Biografija, arba kelias nuo Kalnėnų iki Šilutės. In GENYS, P. *Džiugo varpai*. Vilnius, 1992, p. 5–35.

⁸¹ BINKIS, K. Mes ir jūs. *Literatūros naujienos*, 1934, Nr. 1, p. 3.

⁸² Tokius įvaizdžius galima fiksuoti, pavyzdžiui, satyriškai orientuotuose smulkiuosiuose žanruose, žr.: JANUŠYTĖ, L. Kur skirti pasimatymus. *Akademikas*, 1936, Nr. 18, p. 368–369.

⁸³ DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, V. Profesorius Ignas Jonynas, 1884–1954. In *Aidai*, 1957, Nr. 3 (98), p. 131.

net vertė vienu ar kitu aspektu retoriškai nusistebėti. „*Argi nekeista išrodo iš paviršės pažiūrėjus, kad respublikoniškasai Kaunas eilei gatvių davė mūsų kunigaikščių vardus?*“ – klausė 1921 m. tuometinis Lietuvos universiteto profesorius Augustinas Voldemaras⁸⁴. Kunigaikščių vardais pavadintos gatvės ne šiaip sau, jos kartu tapo nuorodomis į *lietuvių kunigaikščių* narsą, į kovas už laisvę, į garbingų kautynių temą. XX a. pr. pirmųjų lietuviškų dienraščių pirmuosiuose puslapiuose (šalia einamųjų gyvenimo reikalų arba suteikiant praeities didiesiems išskirtinai dominuojančią vietą pirmuosiuose puslapiuose) pasirodo įtraukiančios kunigaikščių vizualinės iliustracijos⁸⁵, o įvykus akivaizdiems kultūros ir visuomenės gyvenimo pokyčiams, beveik po 40 metų, kultūrinių žurnalų viršeliuose stebime jau menines ir spalvotas kunigaikščių paveikslų reprodukcijas⁸⁶. Valstybės teatro repertuare Gražina ir Šarūnas daro sėkmingą karjerą iki pat 1940 m. sociopolitinio lūžio, okupacijos, 4-ajame dešimtmetyje nuorodų į istorinę medžiagą nestokoja dailė ir muzika. Tam tikri siužetai drąsiai įveikia ir šį lūžį, su komunistų valdžios propagandos specifinėmis traktuotėmis suklestėdami ar įgydami naują kvėpavimą sovietmečiu. Kultūrinėje atmintyje kryžiuočių tema tapo tamsiai įgarsintos istorijos leitmotyvu. 1956 m. V. Klovos operos recenzentė rašė: „*Jeį Margirio asmuo tiesiogiai jungiasi su Pilėnais, tai Ulricho, kaip priešiškos grupės svarbiausio atstovo, – su kryžiuočių idėja. Kryžiuočių leitmotyvas grėsmingas, įkyrus, klastingas. Jis per visą operą eina reminiscencijos pavidalu, lyg giluminė srovė, nuolatos primindamas lemtingą ir neišvengiamą pavojų.*“⁸⁷ Kunigaikštiškos Lietuvos didvyrystės temoje, viduramžių kautynių tema, aišku, buvo integralus, dar daugiau – kone pats esmingiausias didvyrystės įrodymo sandas. Nesunku tuo įsitikinti, jei pagalvoji apie tai, ką lietuvių istorinėje kultūroje galėtų reikšti, pvz., XIII–XV amžiai, jei juos reikėtų pamatyti *kitaip*: su vakarinių ir šiaurinių Lietuvos kaimynų nukariavimu, bet be Saulės ir Durbės, kas būtų Vytautas, jei matytume jį tik su Vorskla, bet be Žalgirio. Paskutinis stambus bandymas vienu konkrečiu atveju prisiliesti prie šios viduramžių kautynių ir lietuvių didvyrystės, nors ir pavadintas kiek gruboku *didvyrių pjūties*⁸⁸ vardu, manytina, praneša ne tiek akademinę Margirio ir Pilėnų tiesą, kiek tam tikrą *lietuviškosios visuomenės* tiesą, kovos momento hipertrofuotą reikšmę tautinėse istorijose ir vienaip ar kitaip orientuotoje tautinėje istorinėje kultūroje.

Su lietuviškaisiais viduramžiais ieškoma neįtikėtino artimumo, kai juos bandoma įpavidalinti pačioje tautinės kultūros šerdyje. Pavyzdžiui, medinių pilių „klastotės“ tarpukariu darosi ypač populiarios: „*Be jų, kaip kūniškos patriotizmo ir meilės savo istorijai išraiškos, neapsieita didesnių tautinių švenčių metu. Antai pirmosios lietuvių dainų šventės Kaune 1924 metais veiksmas vyko iš lentų sukalto gynybinio aptvaro ir dviejų dantyų vartų bokštų fone.*“⁸⁹ Nepriklausomos valstybės pradžioje vienalaikių teatro kritikų požiūriu, *Valstybės teatro* scenoje *Kęstutį* vaidina „*dauguma žmonių, ne tik neatsakančių tam darbui, bet ir visai jau nepasiruošusių*“, nepaisant to, kas kelia tam tikrą nusistebėjimą, „*visus kartus teatras buvo beveik pilnas*“⁹⁰. Ne kartą pastebėta, kad patriotinis patosas ir viduramžių artimumas dabarčiai ypač išaugo jubiliejinių Vytauto metų (1930 m.) įkarštyje. Vienos iš istorinių pjesių pradžioje nurodyta I veiksmo scenografijos detalė (*Ant sienos – šalmas ir kardas Vytauto laikų stiliaus*) kaip savaime suprantama turi intenciją parodyti

⁸⁴ VOLDEMARAS, A. [Rec.] A. Alekno Lietuvos istorijai. In *Mūsų senovė*, I knyga, 1921, p. 103–114.

⁸⁵ Pvz., Skirgaila, *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 245, p. 1; Algirdas, *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 251, p. 1; Kęstutis, *Šaltinis*, 1906, Nr. 29, p. 1; Birutė, *Šaltinis*, 1906, Nr. 31, p. 1 ir t. t.

⁸⁶ Vytauto Didžiojo paveikslas (iš 17 amž.) Vilniaus katedroje. In *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 6.

⁸⁷ ČIURLIONYTĖ, J. Op. cit., p. 61.

⁸⁸ LIEPUONIS, V. Didvyrių pjūties metas [apie D. Barono ir D. Mačiulio kn. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*]. In *Knygų aidai*, 2011, Nr. 1, p. 1–6.

⁸⁹ POŠKUS, V. Paskutinės medinės lietuvių tvirtovės. In *Naujoji Romuva*, 2009, Nr. 3, p. 13–17.

⁹⁰ VAIČIŪNAS, P. Mūsų dramos drama. In *Skaitymai*, VII knyga. 1921, p. 82–86.

kūnišką ir daiktišką Vytauto laikų ir jo kovų artimumą dabarčiai. *Įveikiančios* laiko distanciją pjesės pabaigoje, kai patriotinis įniršis įgyja sunkiai nuslepiamo *perkrovimo* nuotaiką, kanklininkas skambina ir smagiai dainuoja:

„*Mušk kryžėivį, mušk totori,
Mušk maskolį ir kitus,
Kas tik laisvę mūsų nori,
Kad jį žuvus būt dėl mūsų.*“⁹¹

Neatsitiktinai tyrinėjant istorinių pjesių interpretacijas, scenoje fiksuota gana aiškių pokyčių amplitudė: „*istorinėje lietuvių dramoje jautrumas sugyvena su pakilia, lozungine nemarios lietuvių didvyrstės tranka, kuri – sunku paneigti – girdėjosi labiau, aiškiau, stipriau*“⁹².

Čia nurodėme tik kelis nacionalizmo epochos perdėto patriotizmo *trankos* atvejus, tačiau tie keli pavyzdžiai tikrai nereiškia, kad toji tarpukario visuomenė buvo vienpusiška, vienplaniška. Paliestos iliustracijos buvo greičiau populiarizuotos tautinės istorijos versijos atspindžiai (o čia vargu kada išvengiama tam tikro schematizmo ir paviršutiniškumo), kurie, žinoma, neišsėmė nei istorinės kultūros dominuojančių įvaizdžių, nei apskritai požiūrių į lietuviškuosius viduramžius įvairumo. Ypač tai pabrėžtina, kai kalbama apie įvairias prieškarinio intelektualinio gyvenimo išraiškas.

Charakteringa, žvelgiant ilgalaikiškai, kad tarp tų, kurie bene pirmieji pradeda kelti viduramžių savaiminio vertingumo bei viduramžių nuolatinių kovų *garbingumo mums* klausimus ir abejoti kai kuriomis nusistovėjusiomis traktuotėmis bei įvaizdžiais, matome literatus, susirūpinusius istorinės literatūros kokybės klausimais. V. Mykolaitis fiksuoja tam tikrą, galima sakyti, mentaliteto poslinkio situaciją, kurioje reflektuoti ir suprasti (taip pat ir istorinėje literatūroje) darosi svarbiau nei tik *kelti tautinę garbę*, šventiškai ir / ar liaudiškai žavėtis. Tautinio judėjimo laikais buvęs itin aktualus *patriotinio emocinio* ryšio su praeitimi užmezgimas išgyvena tam tikrą krizę, ieškoma tvirtesnio pagrindimo, eina permaštymo ir pervertinimų link. „*Mūsų patriotinėje literatūroje, originalinėje ir verstinėje, dažnai naudojamos kovų su kryžiuočiais temos, ir Ordino riteriai, žinoma, rodomi nedori, žiaurūs, klastingi ir visokių nedorybių kupini. Iš tiesų vakarų kaimynas, Teutonų ordinas, daugiausia yra iščiulpęs lietuvių kraujo ir gyvybės energijos. Būtų visai bergždžia ir beprasmiška ginti Ordino politiką, jo grobuoniškus tikslus ir pačių kryžiuočių dorybes. Bet turėtume suprasti, dėl ko taip buvo <...>*“⁹³, – 1934 m. straipsnyje „*Garbinga senovė*“ literatūroje ir praeities skriaudos tikrovei“ formuluoja V. Mykolaitis. Tais pačiais metais pasirodė ir žinoma Juozapo Stakausko disertacijos pagrindu parengta studija „*Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*“, kurioje ne tik *dėl ko taip buvo*, bet ir bendresnis Lietuvos istorinių sąryšių XIII a. su Vakarų Europa klausimas atsidūrė analizės dėmesio centre. Neatsitiktinai šios pastangos šiuolaikinių istorikų vertinamos ne tik kaip izoliuoto požiūrio į Lietuvos istoriją lietuvių istoriografijoje pabaiga, bet ir kaip vienas iš medievistikos pradžios Lietuvoje atvejų apskritai⁹⁴. Įdomu, kad Stakausko

⁹¹ KEBLAS, S. *Mūšis ties Vilkmerge. Istorinis penkių veiksnių veikalas iš 1435 metų, pomirtinių Vytauto Didžiojo laikų*. Kaunas, 1931, p. 8, 61.

⁹² TRINKŪNAITĖ, Š. Op. cit., p. 50; platesnes išvadas šia tematika žr. TRINKŪNAITĖ, Š. *The stage interpretation of Lithuanian historical drama in 1904-1940 = Sceninė lietuviškosios istorinės pjesės interpretacija 1904-1940 m.: summary of doctoral dissertation: humanities, arts studies (03H)*. Vilnius: Culture, Philosophy and Arts Research Institute, 2007, p. 64-68.

⁹³ MYKOLAITIS, V. *Garbinga senovė* literatūroje ir praeities skriaudos tikrovei. *Darbai ir dienos*, Nr. 3, 1934, p. 9-10; po kelerių metų tuo pačiu (*istorinės sąmonės revizijos reikalingumo*) klausimu, beje, primindamas ir Mykolaičio straipsnį, rašė Antanas Valiukėnas, žr. VALIUKĖNAS, A. Mūsų istorijos vertinimo reikalu. *Akademikas*, 1938, Nr. 11-12, p. 247-249.

⁹⁴ PETRAUSKAS, R. Juozapas Stakauskas ir medievistikos pradžia Lietuvoje. In STAKAUSKAS, J. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*. Perspaudas. Baigiamąjį žodį parašė R. Petrauskas. Vilnius, 2004, p. 283-286. Pridurtina, kad

studijai komplimentų negaili ir to paties laikotarpio autoriai, vadinamosios tuometinės *jaunųjų istorikų* kartos atstovai. Ir vis dėlto apie galimą platesnį visuomeninį Stakausko studijos atgarsį / poveikį gana vienareikšmiškai galima spręsti iš kai kurių atsiliepimų. Povilas Štuopis, itin aukštai įvertindamas Stakausko darbą („*studija vietomis istorine kritika ir mokslinėmis interpretacijomis mus stebinte stebina*“), kartu apgailestauja, kad jei „*ne aibės tekste neišverstų lotyniškų, vokiškų ilgų citatų, tai veikalas būtų prieinamas ir naudingas ne tik istorijos specialistams, bet ir plačiajai inteligentijai*“⁹⁵. Tai tik dar kartą gerai pailiustruoja tai, kad profesionalaus istorijos mokslo vieta istorinės kultūros įvaizdžių ir populiarizuotų vaizdinių darbotvarkėje tikrai nėra visuotinė ir generalinė atminties linija. Tačiau šiais pavyzdžiais galima pailiustruoti ir tam tikrus poslinkius intelektualiniame prieškarinio gyvenime. Apibendrinant būtų galima pasakyti, kad jeigu viename iškilusių prieškarinio istoriografijos darbų (turint galvoje Stakausko darbą) tam tikra alternatyvios istorijos prasme (kas būtų buvę, jei Durbės mūšis būtų pralaimėtas) išvelgiama Durbės mūšio *pasaulinė reikšmė*, o prieškarinio lietuviškosios visuomenės istorinėje kultūroje ši išvalga niekaip ypatingai neatsispindi, tai atsakymo į Durbės tam tikro *nureikšminimo* klausimą, matyt, reikia ieškoti kažkur kitur.

Elementarus, tačiau gal kiek ciniškas, atsakymas į šį klausimą galėtų būti šis: žvelgiant jubiliejų raidos požiūriu (o *trankūs* jubiliejai neabejotinai gali palikti neišdildomus pėdsakus istorinėje kultūroje), Durbės mūšiui XX a., matyt, nepasisekė labiausiai. Iki 1910 m. lietuvių spaudoje ne itin daug kalbėta ir apie Žalgirį, tačiau jubiliejiniai metai sutapo su radikalia situacijos permaina. Ne tik daugelis lietuvių laikraščių publikuoja tekstus apie Žalgirį, bet ir pats didžiausias jubiliejinis Žalgirio mūšio minėjimas Krokuvoje, lietuvių reakcija, atsiliepimai ir įvairios pozicijos akivaizdžiai suaktualino Žalgirio problematiką. Tai, kad lietuvių veikėjai atsisakė dalyvauti minėjime Krokuvoje, gana iškalbingai dengiasi su išryškėjusiomis skirtingomis ateities politinėmis preferencijomis ir projekcijomis⁹⁶, tačiau pačios Žalgirio tematikos populiarumui (taip pat ir lietuvių vietos, reikšmės Žalgirio mūšyje ieškojimui), žinoma, tai suteikė naujų impulsų. 1935–1936 m. ilgas rengimasis drauge su latviais paminėti Saulės mūšį baigėsi akivaizdžiu bendrų pastangų fiasko dėl negalėjimo sutartinai lokalizuoti Saulės mūšio vietos. Buvo pasirinkta Saulės mūšio jubiliejų paminėti atskirai savo *saulėse*. Jubiliejinė atmosfera, minėjimai Kaune ir Šiauliuose, 4-ajame dešimtmetyje įsitvirtinęs Šiaulių miesto, kaip tiesiogiai siejamo su Saulės kautynėmis, vaizdinys davė savo. Pagaliau 1986 m. jubiliejaus metu Šiaulių, kaip Saulės miesto, įvaizdis Saulės mūšį pavertė reikšmingu istorinės ir kultūrinės atminties epizodu⁹⁷. Jau 4-ajame dešimtmetyje, minint Saulės mūšio 700 metų jubiliejų, šių kautynių aktualizacija buvo pasitelkta kaip turinti akivaizdžias visuomenines potekstes: 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje militarizuojantis Europai, Saulės mūšio atmintis liudijo lietuviško ginklo pergalę: kaip bendra lietuvių ir latvių pergalė ji dengėsi su Baltijos antantės (Lietuvos, Latvijos ir Estijos) idėjos stiprinimu ir, kaip sakoma, buvo labai aktuali ir užsienio politikos požiūriu labai geistina. Pagaliau lietuviškasis autoritarizmas Saulės mūšio vaizdiniu, akcentuodamas jame Lietuvos valstybės centralizacijos idėją, galėjo pasinaudoti ir kaip *istoriniu*

Durbės mūšio reikšmė minėtoje monografijoje vertinama itin aukštai: argumentuojama, kodėl ir kaip šis mūšis turi tam tikrą net *pasaulinę reikšmę*. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad čia apie Durbės mūšio nugalėtojus sakoma: „*Mūsų manymu, aukštaičių pagonyms jau kovėsi su Ordinu ties Durbe ir drauge su žemaičiais buvo šio laimėjimo dalininkai*“ (žr. minėto 2004 m. perspaudo p. 181–183).

⁹⁵ ŠTUOPIS, P. Lietuva ir Vakarų Europa XIII a. [atsiliepimas apie J. Stakausko darbą]. *Lietuvos aidas*, 1935, Nr. 177, p. 5–6.

⁹⁶ Plačiau žr. ILGIEWICZ, H. Žalgirio mūšio minėjimas 1910 metais: politinis ir kultūrinis aspektai. *Mokslo ir technikos raida*, 2010, Nr. 2, p. 94–108.

⁹⁷ Plačiau žr.: MACIULIS, D. Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis*. Mokslo darbai, 2009, t. 9: *Kultūrinės atminties kaita ir lokalinė istorija*, p. 218–234.

irodymu, liudijančiu egzistuojančio politinio režimo būtinybę ir privalumus⁹⁸. Šiuo požiūriu būtų galima nebent spėti, kad autoritarizmo sąlygomis Durbės mūšio vaizdinys, net sulaukęs savo šventinių manifestacijų, nebūtų buvęs toks tinkamas kaip Saulės mūšio vaizdinys, nes *lietuvių vienin-gumo* Durbės mūšyje vaizdas 4-ajame dešimtmetyje jau buvo gana konceptualiai suproblemintas.

Kas liko Durbės mūšio atminimui šaltojo karo ir šaltojo kultūrinio karo (The Cultural Cold War) sąlygomis? Šiapus *geležinės uždangos* – tai būtų tipiškas feodalinės praeities aukštinimas. Nebent Durbės mūšiui būtų pripažinta simbolinė ilgaamžė vertė kovojant su *vokiečiais grobuo-nimis*. Tačiau ši retorika, įvairiapusiskai išplėtotą karo metais ir greit po karo sulaukusi stambių studijų⁹⁹, jau bandė apibendrinti *kovų su amžiniais priešais* patirtį tam tikru rakursu, nesiūlydama peržiūrėti atskirų tos kovos momentų visuminės reikšmės. Kita vertus, nereikia pamiršti, kad Durbės mūšio 700-osios metinės 1960 m. sutapo su kita akcentuotina istorinės atminties manifestacija ir ypatingu įvykiu istorinės kultūros sklaidos formų visumoje. Tais metais, minint Žalgirio pergalės 550 metų sukaktį Lenkijos Liaudies Respublikoje, pasirodė lenkų režisieriaus Aleksandro Fordo žinomo lenkų rašytojo H. Sienkiewicziaus romano *Kryžiuočiai* ekranizacija. Ne tik tuometinėje Lenkijoje plačiai minėta Žalgirio mūšio sukaktis, viena iš priemonių pasirenkant tai, ką J. Jurginis pavadino *grandiozinio filmo pastatymu*. Lietuvoje tas filmas irgi buvo rodomas *su dideliu pasiseki-mu*¹⁰⁰, nors ir keldamas daug klausimų dėl lietuvių pavaizdavimo kino juostoje. Galima manyti, kad tam tikra diskusija ir kontroversijos, susijusios su minėto filmo aptarimu, įgalino dar kartą istorinės sąmonės struktūroje periferizuoti Durbės mūšį Žalgirio atžvilgiu.

Anapus *geležinės uždangos* – „*Didžioji Žemaičių pergalė ties Durbe yra vienas iš didžiausių įvykių, ženklinančių XIII a. istorinę eigą Europos rytinėje dalyje*“, – tyliai nuskambėjo 1960 m. New York’e, straipsnių cikle, pavirtusiame plonyčiu atspaudu¹⁰¹. Iš esmės ne viename Durbės mūšio 700-osioms metinėms skirtame proginiame tekste nusistovi tam tikra hierarchinio Durbės ir Žalgirio traktuotės, vertinimo ir pavaldumo linija: „*kaip paskutiniame kare be Stalingrado nebūtų buvus Berlyno katastrofos, taip be Durbės kautynių laimėjimo nebūtų buvus Tannenbergo, kur germanizavimo bangos veržlumas buvo galutinai palaužtas*“¹⁰². Taip sakoma Čikagoje veikusios *Lietuvių istorijos draugijos* žurnalo *Tautos praeitis* straipsnyje, kuris, nors ir būdamas nedidukas apimtimi, buvo plačiausia jubiliejinių metų publikacija šiame žurnale Durbės mūšio tema. Pridurtina, kad ir čia Durbės mūšį akivaizdžiai nusvėrė Žalgiris tiek publikacijų apimtimi, tiek publikacijų autorių kompetencija ir profesionalumu. Jau prieškarui gerai žinomas medievistas J. Jakštas savo publikaciją skyrė Žalgirio mūšio 550 metų sukakčiai¹⁰³. Dar daugiau, žvelgiant iš JAV gyvenančios lietuvių bendruomenės perspektyvos, 1960 metais būtent Žalgiris tapo istorinės sąmonės centru tiek okupuotame, tiek laisvajame *lietuviškosios visuomenės* pasaulyje. Daugiatūkstantinių (Lenkijoje) ir / ar per daug ideologizuotų traktuočių nestokojančių jubiliejinių renginių ir iniciatyvų

⁹⁸ BARONAS, D.; MAČIULIS, D. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*. Vilnius, 2010, p. 307–312.

⁹⁹ Pavyzdžiui: PAKARKKLIS, P. *Kryžiuočių valstybinė santvarka pagrobtose iš lietuvių srityse*. Maskva, 1944. 59 p.; PAKARKKLIS, P. *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*. Kaunas, 1948. 267 p.

¹⁰⁰ JURGINIS, J. *Istorija ir kultūra. Kultūros pažangos apybraižos*. Vilnius, 1984, p. 175–177.

¹⁰¹ RAULINAITIS, Z. Durbės mūšis 1260 m. liepos 13 d. Atsp. iš 1960 m. žurn. *Karys*, Nr. 9–10. Brooklyn (N. Y.), 1961. 96 p. Vienas tos knygelės egzempliorius su dedikacija J. Puzinui yra patekęs į Nacionalinę Martyno Mažvydo biblioteką (sign.: Humanitarinių mokslų dokumentų fondas: LAK2044).

¹⁰² NAUBURAS, M. E. Durbės kautynės (Prieš 700 metų Žemaičiai kovos lauke pasiekė didelio laimėjimo, kuris visą Lietuvos istorijos eigą pakreipė kita linkme). *Tautos praeitis. Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis žurnalas*, t. 1, kn. 2. Chicago, 1960, p. 205–210. Straipsnio autorius Martynas Emilis Nauburas (1898–1973), gimęs Laugaliuose, buvo pedagogas istorikas, kultūros veikėjas, 4-ajame dešimtmetyje vadovavęs Klaipėdos krašto muziejui.

¹⁰³ JAKŠTAS, J. Dluogošas apie Žalgirio mūšį. Vytautas ir lietuviai kronikininko akimis. *Tautos praeitis. Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis žurnalas*, t. 1, kn. 2. Chicago, 1960, p. 165–181.

visumoje *Tautos praeitis* laiminga išimtimi matė New York'e surengtą bendrą lietuvių ir lenkų minėjimą, kuris suteikė bendresnį požiūrį į patį objektą ir Žalgirio reikšmei suteikė platesnį, tarptautinį charakterį. Tame minėjime dr. K. Jurgėla savo paskaitoje išryškino Žalgirio mūšio priežastis, o žinomas lenkų istorikas prof. O. Haleckis koncentravosi į Žalgirio mūšio pasekmes¹⁰⁴.

Žvelgiant ilgalaikiu požiūriu į Durbės ir Žalgirio santykį istorinėje sąmonėje, šiame kontekste nieko stebėtino, kad dar po 50-ies metų, minint Durbės mūšio 750 metų ir Žalgirio 600 metų sukaktis, pats santykio klausimas buvo dar ne kartą aktualizuotas, o kartu per šį santykį paliečiamas svarbus istorinės atminties struktūros klausimas¹⁰⁵. Kita vertus, prisimenant Maironio puoselėtą lietuvių pergalės Durbės mūšyje traktuotę, pažymėtina, kad romantizuotas XIII a. Lietuvos genčių vieningumo vaizdinys, atsižvelgiant į lietuviškosios visuomenės gyvenimo pertrūkius ir išorines grėsmes XX a., išlaikė galimybę gyvuoti recesyviniu pavidalu. Nenuostabu, kad to nestokojo net profesionaliai orientuotų istorikų žvilgsniai. Tokio romantizavimo pavyzdžiu galime matyti Antrojo pasaulinio karo metu Dalios Sruogaitės užfiksuotus atsiminimus apie mamą, žinomą istorikę Vandą Daugirdaitę-Sruogienę:

„Mama: Jau netoli mūsų kelionės pirmojo etapo tikslas. Pastebiu prie kelio užrašą, kad šoninis kelelis veda į Durbę. Iš šių dienų istorijos klaikomos ūmai išsineria ir senosios istorijos vardas – Durbė. Garsiujų Mindaugo kautynių su Livonijos ordinu vieta, Mindaugo sujungtos žemaičių ir kitų jėgos čia sutriuškina baisaus priešo pulkus. 1260 metai. Taip aš norėčiau tą ežerą, tą karo lauką pamatyti... Vienintelė proga... Bet ne, niekam nesakau...“¹⁰⁶

Šiuo požiūriu charakteringa, įdomu ir simboliška, kad Durbės mūšio laimėtojus tuo laiku jau buvo gana aiškiai įvardiję ir plačiai charakterizavę du iš Žemaitijos kilę, bene žymiausi XIX ir XX a. Lietuvos istorikai, Simonas Daukantas ir Zenonas Ivinskis. Jiems nekėlė abejonių tai, kad Durbėje triumfavo žemaičiai. Ivinskio specialiai šiai temai skirtame tyrinėjime net galime rasti tam tikrą atsakymą į mums rūpimą klausimą: „Jei apie Saulės-Šiaulių laimėjimą sukaktuvių proga buvo palyginti nemažai rašyta, tai apie Durbės kautynes, galima sakyti, specialioje literatūroje iki šiol beveik nieko nėra. Apskritai, XIII amžiaus kiti karai buvo lyg ir užmirštami. Visada visų istorikų didelis dėmesys buvo kreipiamas į Tannenbergą. Lietuviškai jis irgi daug kartų akcentuotas 1930, Vytauto Didžiojo, jubiliejiniiais metais. O Durbės kautynės yra XIII amž. Tannenbergas.“¹⁰⁷

Prie šios problematikos laipsniškai ir detalai ilgainiui grįžo prof. Edvardas Gudavičius, matydamas ir aktualizuodamas įvairius Ivinskio įdirbius bei pabrėždamas žemaičių vienišumą Durbės kautynėse¹⁰⁸. Tačiau tai pasakytina iš esmės apie akademinės istoriografijos įdirbius ir trajektorijas. Istorinės sąmonės ir istorinės kultūros požiūriu, XX a. lietuviškosios visuomenės transformacijų ir preferencijų požiūriu, Durbė pralaimėjo ne tik Žalgiriui, bet tam tikra prasme ir Saulei. Vienokia ar kitokia prasme liko šešėlyje. Beje, šiuolaikiniai istoriografijos teoretikai siūlo mokslininkams istorikams rezervuočiau ir labiau distancijuotai vertinti savo galimo visuomeninio poveikio galimybes.

Apibendrintai galima pasakyti, kad bendrame istorinės kultūros formų sklaidos lauke Durbės mūšiui teko labiau akademinės-intelektualinės interpretacijos vieta ir vertė bendrame *viduramžių*

¹⁰⁴ Kaip minėtas Žalgiris. *Tautos praeitis. Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis žurnalas*, t. 1, kn. 3. Chicago, 1961, p. 489–492.

¹⁰⁵ Be Durbės nebūtų ir Žalgirio mūšio (Nijolės Koskienės interviu su istorinio romano *Durbės mūšis. Nepasidavę lemčiai* autore Inga Baranauskiene). *Šiaulių kraštas*, 2010, rugsėjo 23.

¹⁰⁶ SRUOGAITĖ, D. Atminties archeologija. *Metai*, 2010, Nr. 5–6, p. 152 (142–157).

¹⁰⁷ IVINSKIS, Z. *Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo. Žemaičių karai su vokiečiais 1256–1270 m.* Kaunas, 1938, p. 7.

¹⁰⁸ GUDAVIČIUS, E. Kas kovėsi Durbės mūšyje? *Istorija*, 1987, Nr. 27, p. 3–21; GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999, p. 59–67.

kautynių vietos lietuviškosios visuomenės fokuse lauke. Tai lėmė, matome, daugelis veiksnių. Dar kartą galima įsitikinti, kad akademinė-intelektualinė *atminties vietų* interpretacijos tradicija ir visuomenės, valdžios viešos atminties kultūros manifestacija nėra tapatūs dalykai, o neretai ir ženkliai prasilenkia. Kokia ateitis laukia Durbės mūšio interpretacijos ir sklaidos istorinėje kultūroje, matyt, gerokai priklauso nuo to, kiek ir kokių pastangų šiam *iššūkiui* pakelti parodys šiandieninių žemaičių bendruomenė.

Išvados

Šiame straipsnyje, pasitelkus tarpdisciplininės prieigos (istoriografijos, literatūrologijos, kultūros studijų) teikiamas galimybes, keltas tikslas atskleisti, kodėl ir kaip viduramžiai ir jų kautynės tapo ypatingos svarbos *lietuviškosios visuomenės* tautinės istorijos ir istorinės kultūros dalimi. Istorijos vaidmuo XIX a. tautiniuose judėjimuose, istorinio *aukso amžiaus* paieškos lietuvių istoriografijoje, istorijos atspindžiai modernėjančios lietuvių visuomenės istorinėje sąmonėje ir Durbės mūšio vieta istorinės kultūros struktūroje buvo keturios tarpinės šio straipsnio stotelės. Jos leidžia padaryti kai kurias išvadas.

Pastaruoju dešimtmečiu buvo vykdomas Europos mokslo fondo remiamas projektas (*Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe*). Jis buvo skirtas nacionalinių istorijų rašymui Europoje įvertinti. Jo lauke atsirado darbų, leidžiančių platesnėje lyginamojoje perspektyvoje pažvelgti į lietuvių istoriografijos pradžią. Iš Monikos Baár tyrinėjimų aiškėja, kad Simonas Daukantas puikiai įsiterpia į didžiųjų XIX a. Vidurio Rytų Europos istorikų kontekstą. Visiems didiesiems buvo bendra ne tik savo tautinių istorijų *aukso amžiaus* paieškos ir daugelis kitų dalykų, bet išskirtinis vaidmuo teko ir viduramžių mūšiams bei karams, kaip tautinę sąmonę mobilizuojančiam, tapatybę ir skirtumus nuo kitų užtikrinančiam veiksmui. Įdomu pažymėti, kad Daukanto darbuose pateikta nuosekli ir plati Durbės mūšio rekonstrukcija, kurioje Durbės mūšio nuopelnai pripažįstami žemaičiams, XIX a. pabaigos tautinio judėjimo veikėjų darbuose nebuvo pratęsta. Tautinės mobilizacijos Lietuvoje laikotarpiu Maironis Durbės mūšio interpretacijoje neseka istoriku Daukantu. Rašytojo darbe Durbės vadas yra pats karalius Mindaugas.

Istorijos vaidmuo tautinių judėjimų ir tautų kūrimo(-si) procese yra ypatingas. Istorijos siužetai su žūtbūtiniais mūšiais sudaro vieną svarbiausių modernųjų laikų nacionalizmo ideologijos, istorinės sąmonės, istorinės kultūros ir tautinės istorijos elementų. Praeities mūšiai, kautynės ir kovos yra tai, kas stiprina dabarties įtampos ir kelia tautinę garbę. Prieš šimtmečius įvykę mūšiai tautinių judėjimų lauke turėjo galimybę būti maksimaliai priartinti prie dabarties, pateikti patraukliai, įtraukiančia ir paprasta forma. Skirtumas tarp Daukanto ir Maironio Durbės mūšio vaizdinių kartu kalba ir apie tam tikrus lietuviškosios visuomenės pokyčius.

Lietuviškų Lietuvos istorijos pasakojimų ištakose išskirtinę vietą akivaizdžiai užima Jono Mačiulio (Maironio) darbai. 1891–1926 m. keturių leidimų sulaukusi jo tautinė istorija yra vienas svarbiausių lietuviškosios istorinės kultūros dokumentų. Skirtingai nei Daukantas, kuris subtiliai išvelgė savotiškus *aukso amžius* tiek pagoniškos Lietuvos, tiek Vytauto epochoje, Maironiui akivaizdus Lietuvos praeities didybės centras yra jau krikščioniška Vytauto Didžiojo Lietuva su Žalgirio mūšiu. Durbės mūšis liko periferizuotas ir pavaizduotas tik kaip šlovingas praeities fragmentas. Tarpukario Lietuvoje Maironio Lietuvos istorijos pasakojimas turėjo tęsinį, ypač įvairių renginių kontekste, kai 1930 metus valdžia paskelbė Vytauto Didžiojo metais.

Dominuojantys istorinės kultūros įvaizdžiai neatskiriamai susiję su visuomenės, kurioje jie atsiranda, poreikiais ir kaita. Nors ir būta intelektualų svarstymų, abejonių ir pasiūlymų, lietuviškieji

viduramžiai, svarbiausi jų herojai ir kautynės liko svarbus istorinės sąmonės ir istorinės kultūros Lietuvoje centras. Viduramžių mūšių jubiliejų minėjimo moderniojoje Lietuvoje istorija Durbės mūšiui nebuvo palanki. Ją sunkino netgi tokia *smulkmena*, kad Durbės (1260) ir Žalgirio mūšių (1410) jubiliejai minimi ir minėtini tų pačių metų tą patį liepos mėnesį. Charakteringa, kad mūšio prie ežero laimėtojai dažnai *kaunasi šešėlyje*. Akivaizdu, Durbės žemaičiai negalėjo to numatyti.

Literatūra

- ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Jonas Šliūpas – istorikas. In *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius, 2000, p. 319–327.
- BAGDONAVIČIUS, Vacys. Vydūno istoriosofija ir Žalgirio mūšio vertinimas joje. In *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. I). Klaipėda, 1993, p. 163–168.
- BAÁR, Monika. *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*. New York: Oxford University Press, 2010.
- BARONAS, Darius; MAČIULIS, Dangiras. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*. Vilnius, 2010.
- BERGER, Stefan. National Historiographies in Transnational Perspective: Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries [interaktyvus]. *Storia della Storiografia*, 50 (2006), p. 3–26 [žiūrėta 2009 06 18]. Prieitis per internetą: <http://www.culturahistorica.es/berger/national_historiographies.pdf>.
- BOER, Pim, den. Vergleichende Historiographieggeschichte – einige Beobachtungen insbesondere zur Professionalisierung in Frankreich und Deutschland. In *Historische Institute im internationalen Vergleich / Matthias MIDDELL, Gabriele LINGELBACH, Frank HADLER (Hrsg.)*. Leipzig, 2001, S. 135–148.
- BONČKUTĖ, Roma. S. Daukanto istoriografijų moksliskumas. *Tiltai*, 1998, Nr. 1, p. 9–14.
- BUMBLAUSKAS, Alfredas. Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos. In *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 8–13.
- BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius, 2010.
- BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos didieji pasakojimai ir Vilniaus paveldas. In *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Str. rinktinė. Sud. A. BUMBLAUSKAS, Š. LIEKIS, G. POTAŠENKO. Vilnius, 2009, p. 17–30.
- ČIURLIONYTĖ, Jadvyga. *Kasdieniai darbai*. Vilnius, 1984.
- DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Tautos žodžio lemtys*. Vilnius, 1990.
- DONSKIS, Leonidas. Maironis lietuvių istoriografijos ir istoriosofijos paradigmos kontekste. In *Kultūros barai*, 1993, Nr. 1, p. 68–71.
- ILGIEWICZ, Henryka. Žalgirio mūšio minėjimas 1910 metais: politinis ir kultūrinis aspektai. In *Mokslo ir technikos raida*, 2010, Nr. 2, p. 94–108.
- Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika* (Švietimo studijų sąsiuvinis Nr. 2). Sud. A. POVILIŪNAS. Vilnius, 1997.
- IVINSKIS, Zenonas. *Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo. Žemaičių karai su vokiečiais 1256–1270 m.* Kaunas, 1938.
- IVINSKIS, Zenonas. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar. In *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvaižiavimo darbai*, 1940, t. 3, p. 321–340.
- JAKŠTAS, Juozas. *Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla*. Fotografuotinis leidimas. Šiauliai, 1996.
- JAKŠTAS, Juozas. Lietuvos aušrinė istoriografija pagal Maironį ir Pietarį. In *Aidai*, 1971, Nr. 7(243–256), p. 305–307.
- JANULAITIS, Augustinas. *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai*. Sud. ir paaiškinimus parašė S. Jegelevičius. Vilnius, 1989.
- JONAITIS, Marijus [ŠIDLAUSKAS, Marijus]. *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*. Klaipėda, 1994.
- JUČAS, Mečislovas. Pratarinė. In KRAŠEVSKIS J. I. *Vytauto Lietuva*. Iš lenkų kalbos vertė Kazys USCILA. Vilnius, 1994, p. 5–12.
- KABELYTĖ, S. L. Kondratovičiaus istorinė poema „Margiris“. In *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Literatūra*, t. IV, 1962, p. 109–123.
- KUBILIUS, Vytautas. *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*. Vilnius, 1993.
- LASINSKAS, Povilas. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. Vilnius, 2004.
- Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m.* Sud. Remigijus MISIŪNAS. Vilnius, 2006.
- MAČIULIS, Dangiras. Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis. In *Acta Humanitaria Universitatis Saualensis. Mokslo darbai*, 2009, t. 9: *Kultūrinės atminties kaita ir lokalinė istorija*, p. 218–234.
- MERKYS, Vytautas. Istorikas Ignas Jonynas. In JONYNAS, I. *Istorijos baruose*. Sud. V. MERKYS. Vilnius, 1984, p. 5–32.
- MYKOLAITIS-PUTINAS, Vincas. Maironis. 100-osioms gimimo metinėms paminėti. In *Literatūros vertybių ieškant*. Vilnius, 1984, p. 286–287.
- NORA, Pierre. Pasaulinė atmintis viešpatija. In *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*. Sud. A. SAMALAVIČIUS. Vilnius, 2007, p. 9–23.
- NORKUS, Zenonas. *Istorija: istorinis įvadas*. Vilnius, 1996.

- NORKUS, Zenonas. Senoji kultūros istorija ir naujoji kultūrinė istorija. In *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 15, p. 17–37.
- PAULIUKONIS, Pranas. Maironis istorikas. In *Aidai*, 1962, Nr. 7, p. 312–315.
- PETRAUSKAS, Rimvydas. Juozapas Stakauskas ir medievistikos pradžia Lietuvoje. In: STAKAUSKAS, J. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*. Perspaudas. Baigiamąjį žodį parašė R. PETRAUSKAS. Vilnius, 2004.
- Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe [interaktyvus] [žiūrėta 2009 06 18]. Prieitis per internetą: < <http://www.uni-leipzig.de/zhsesf/>>.
- SELENIS, Valdas. Adolfas Šapoka ir nepriklausomos Lietuvos istorijos mokslo programa „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“. In *Istorija*, 2008, Nr. 71, p. 13–21.
- SMITH, Anthony D. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Iš anglų kalbos vertė Algirdas DEGUTIS. Vilnius, 1994.
- SLAVINSKAITĖ, Irena. Maironis – visuomenininkas švietėjas. In: MAIRONIS. *Raštai*, t. III, kn. 2. Vilnius, 1992, p. 5–28.
- SUBAČIUS, Paulius. *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius, 1999.
- TRINKŪNAITĖ, Šarūnė. *Sceninė lietuviškosios istorinės pjesės interpretacija 1904–1940 m.* Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, menotyra, teatrologija (03H). Vilnius, 2007 (Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 132-4285).
- TRINKŪNAITĖ, Šarūnė. The stage interpretation of Lithuanian historical drama in 1904-1940 = Sceninė lietuviškosios istorinės pjesės interpretacija 1904–1940 m.: summary of doctoral dissertation: humanities, arts studies (03H). Vilnius, 2007.
- VALATKA, Gytis. *Atminties darbotvarkė: istorinės atminties reprezentavimas lietuviškuose kalendoriuose XX a. pirmoje pusėje*. Bakalauro darbas. VU Istorijos fakultetas. Darbo vadovas: asist. A. Gieda. Vilnius, 2008.
- VOLDEMARAS, Augustinas. *Raštai. 90 metų sukakčiai paminėti*. Chicago, 1976.
- ZABIELA, Gintautas. *Lietuvos medinės pilyys*. Vilnius, 1995.
- ZABORSKAITĖ, Vanda. *Maironis*. Vilnius, 1987.

MEDIEVAL BATTLES IN THE FOCUS OF LITHUANIAN SOCIETY

Aurelijus Gieda

Vilnius University, Lithuania

Summary

At the start of the discussion about the importance and the position of the battle of Durbe in modern Lithuanian historical culture, we should also raise a more common question of the importance and value of the Middle Ages and Medieval battles in the historical consciousness of society and in the historical culture of the nationalism era. The aim of the article is to study how and why the Middle Ages and the Medieval battles gained an extraordinary importance in the national history and historical culture of the Lithuanian society. In order to reach the aim, we invoke the opportunities provided by an inter-disciplinary approach (the studies of historiography, literature, and culture). The article focuses on four topics: the importance of history in the national movements of the 19th century; the search for the Golden age of history in the Lithuanian historiography; the reflections on history in the historical consciousness of the Lithuanian society in its modernization process; and the position of the battle of Durbe in the structure of the historical culture. The topics led us to the following conclusions:

1. Last decade, a project Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe was implemented. The aim of the project was to evaluate the writing of national histories in Europe. Some works emerged in the context of the project that allowed seeing the roots of Lithuanian historiography in a wider comparative perspective. The research of Monika Baár shows the Lithuanian historian Simonas Daukantas as being part of the great historians of the 19th century East-Central Europe. Not only the search for the Golden age of national histories

and other issues were common for those historians; they also paid extra-ordinary attention to the Medieval battles, by understanding those battles as a factor that could assure the identity and difference from others, as well as mobilize the national consciousness. The interesting aspect was that Daukantas provided wide and consistent reconstruction of the battle of Durbe, where Samogitians were seen as playing the main role. Such reconstruction did not have continuity in the studies of the leaders of the national movement in the 19th century. Maironis did not follow Daukantas' interpretation of the battle of Durbe; King Mindaugas becomes the leader of Lithuanians in the battle of Durbe in the works of the writer.

2. History becomes the issue of the highest importance in the process of national movements and the birth of nations. The plots of history, with cruel battles, are one of the most important elements of ideology, historical consciousness, historical culture, and the national history of the modern era. The battle of the past is the issue that gives strength to contemporary tensions and raises the honor of the nation. Those battles have gained an opportunity to get at the closest point of the present, as they were seen in the context of the national movements. Writers of the national movement presented the events that occurred hundreds of years ago in an attractive, interactive, and simple form. The difference of the image of the battle of Durbe, as compared with the one of Daukantas, also allows seeing certain changes of the Lithuanian society.
3. The studies of Jonas Mačiulis (Maironis) obviously are in the main position of the beginning of Lithuanian narratives of the history of Lithuania. Maironis' national history that was 4 times published over the period of 1891 to 1926 is one of the most important documents of Lithuanian historical culture. Differently from Daukantas, whose approach was delicate and who saw the Golden age of Lithuania in the pagan era of the country, as well as in Grand Duke Vytautas' times, Maironis sees the centre of glory of the past of the country in the Christian Lithuania of Vytautas times, with the Tannenberg-Grunwald-Žalgiris battle as the peak of it. The battle of Durbe becomes peripheral and merely a fragment of the glorious past. Maironis' narrative of Lithuanian history had a continuity in the interwar Lithuania, especially in the context of various events, for instance, the announcement of 1930 as the year of Vytautas the Great.
4. The dominant images of historical culture are closely related to the needs and changes of the society in which those images emerge. Although there were various intellectual discussions, doubts, and alternatives, the Middle Ages of Lithuania, its most important heroes and battles still were the centre of Lithuanian historical consciousness and historical culture. The history of anniversaries of Medieval battles in modern Lithuania was not favorable for the battle of Durbe. An illustrative fact is that the greatest anniversaries of the battle of Durbe (1260) and battle of Tannenberg-Grunwald-Žalgiris (1410) occur in the same year and month. It is obvious that the Samogitians of the battle of Durbe did not foresee the detail.